Бюгюн республикабызны жамауаты Къабарты-Малкъар Россейге къошулгъаныны 460-жыллыгъын кёлленип белгилейди

Газета издается на балкарском языке с 1924 года.

Интернет-версия: zamankbr.ru

ЗАМАН

Байрым кюн, 8 сентябрь, 2017 жыл №№168-169 (20340)

КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР РЕСПУБЛИКАНЫ ПАРЛАМЕНТИНИ ЭМ ПРАВИТЕЛЬСТВОСУНУ ГАЗЕТИ — ВРЕМЯ — ГАЗЕТА ПАРЛАМЕНТА И ПРАВИТЕЛЬСТВА КАБАРДИНО-БАЛКАРСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Къонакълагъа тюбеу

Татарстанны делегациясы Нальчикге келгенди

Нальчикге Татарстан Республиканы Къырал Советини делегациясы къырал жумуш бла келгенди. Анга Татарстан Республиканы Къырал Советини Председатели Фарид Мухаметшин башчылыкъ этеди. Аэропортда къонакълагъа КъМР-ни Парламентини Председатели Татьяна Егорова, вице-спикерле Михаил Афашагов бла Жанатайланы Салим эмда башха къуллукъчула тюбегендиле.

Татьяна Егорова, къонакъланы алгъышлай, эки республиканы араларында огурлу къарындаш халла къуралгъанларын айырып айтханды. «Сизни Къабарты-Малкъарны жеринде алгъышларгъа манга уллу къуурачны. Бизге келгенигиз республикаларыбыз бир бирге уллу хурмет этгенлерине шагъатлыкъ этеди»,-дегенди ол.

Фарид Мухаметшин а коллегаларына байрамгъа чакъыргъанлары ючюн жюрек ыразылыгъын билдиргенди. «Керти окъуна бу аламат къуанчха къатышхан бизге уллу намысды,сыйды, сау болгуз. Сизни кёргенибизге, коллегаларыбыз, шуёхларыбыз бла сёлеширгe онг чыкъгъанына къуанабыз. Къабарты-Малкъарны халкъын байрам бла алгъышлайбыз эмда бирге ишлеюбюз мындан ары да кючлене барлыгъына ышаннганыбызны билдиребиз».

Бюгюн Татарстан Республиканы Къырал Советини делегациясы Къабарты-Малкъарны халкълары Россейге къошулгъанлы 460-жыллыгъына аталгъан ишлеге къатышырыкъды. Андан сора да, КъМР-ни Парламентинде эки республиканы да депутатларыны тюбешиулери боллукъду. Аны комитетлеринде талай тюбешиу бардыргъа эмда алада бирге ишлеуню айнытыуну жолларын сюзерге белгиленеди.

Эсигизге салайыкъ, 2017 жылда 6 июньда Къабарты-Малкъар Республиканы Парламентини бла Татарстан Республиканы Къырал Советини араларында Парламентле аралы бирге ишлеуню юсюнден келишимге къол салынгганды. Анга кёре бирге ишлеуню кючлендирирге, законла чыгъарыу жаны бла жыйыщдырылгъан сынауну бир бирге билдирирге белгиленеди. Документ тёрели шуёх халланы, бир бирни ангылауну, эки республиканы да жамауатларыны тил, билим бериу, миллет-маданият излемлерин жалчытыугъа себеплик этерикди.

КъМР-ни Парламентини пресс-службасы.

Хурметлеу

Бет жарыкълы урунгганлагъа - ариу сёзле эмда къырал саугъала

Юрий Коков, залда жыйылгъанланы алгъышлай, республикада бардырылгъан къуурачны къабарты эм малкъар халкъланы ёмюрледен бери сакъланнган шуёхлукъларыны, тарых жолларыны белгилери болгъанларын чертгенди: «Бу залда жыйылгъанланы сайлагъан усталыкълагъа кертичилик, сюймеклик, Къабарты-Малкъарны айныуу ючюн къайгъыруулукъ бирикдиреди. Жашаугъа, ишинге сюймеклик болсала уа, келир заманнга ышаннгылы къараргъа боллукъду»,-дегенди.

Республиканы билим бериу, саулукъ сакълау, культура, производство сферала-рында, право низамны сакъ-лаучу органлада ишлеген 70-ден аслам специалистни Къабарты-Малкъарны бийик къырал саугъаларына тий-ишли кёрюлгендиле. Анга аталгъан къуурачлы жыйы-лыу Къабарты-Малкъар кеси ыразылыгъы бла Россейге къошулгъанлы 460 жыл толгъанына жораланнганды. Саугъалауну тюнене Правительствону юйюнде КъМР-ни Башчысы бардыргъанды.

Къабарты-Малкъарны сыйлы устазларыны тизмесине уа Нальчик шахарны 2-чи номерли лицейини математикадан устазы **Къудайланы Эльмира** да къошулгъанды. «Каббалкк-мунэнерго» унитар предприятияны баш инженери **Гергъокъланы Хадисге** уа «КъМР-ни халкъыны жумушларын тамамлауну сыйлы къуллукъчусу» деген ат аталгъанды.

Дагъыда Къабарты-Малкъарны искусствосуну, культурасыны, саулукъ сакълауну, илмусуну, билим бериуню, халкъны социальный къоруулауну сыйлы къуллукъчуларыны атлары да белгили этилгендиле.

Элбрус районда табийгъат къыйынлыкъны хатасын кетериу жумушлагъа тири къатышханлары ючюн а бир ненча адам КъМР-ни Башчысыны Ыразылыгъына тийишли болгъандыла.

Саугъалауну ахырында Юрий Александрович жыйылгъанланы энтта бир кере алгъышлагъанды эмда ала мындан ары да республиканы къолайлы, ырахматлы жашауу ючюн кеслерин аямазлыкъларына ийнаннганын чертгенди.

Къуурачны жыйылыугъа КъМР-ни Парламентини спикери **Татьяна Егорова**, премьер-министр **Мусукланы Алий**, баш федерал инспектор **Владимир Канунников** эм башхала къатышхандыла.

ТИКАЛАНЫ Фатима.

Айбатландырыу

Майдан, эсгертме да иги халгъа келтирилгендиле

Нальчикде Къабарты Россейге къошулгъаныны 400-жыллыгъына аталгъан майданда «Формирование городской среды» федерал эм «Формирование современной городской среды на территории городского округа Нальчик на 2017 год» деген муниципал программаланы чеклеринде майданда фонтанланы, он санда насосларын, фильтрлерин, электрооборудованияланы, мермер ташдан плиталарын да жангыртхандыла, омакъ плитка жасагъандыла, юслеринде чыракълары бла аламат чыпынла да сюегендиле. Скверни жанында атлауучланы да бузулгъан жерлерин жамагъандыла.

Алгъаракълада майданда «Ёмюрлеге Россей бла» деген монумент да жангыртылгъанды. Эсгертмени мурдору жерге батылырына уллу къоркъуу чыкъгъан эди. Ол себепден тийишли жумушла былтырдан окъуна башланнгандыла. Анга кёре уллу тинтиу иш да бардырылгъанды. Аны мурдорундан тышында тёгереги да кючлендирилгенди. Жангыртыу ишле маданият хазнала объектлерин сакъларгъа деген буйрукъгъа кёре бардырылгъандыла.

Байрамны аллында интервью

«Ата-бабаларыбыз халкъны сейирлерин сакълагъандыла, ол кезиуде политика болумгъа тюз багъа бичгендиле»

Кавказ халкъланы тарых жоллары тынч болмагъанды. Ата-бабаларыбыз 460 жыл мындан алгъа этген политика сайлауну, Россей бла байламлыкъла къурауну сылтауларыны эм магъанасыны юсюнинден биз КъМР-ни илмусуну сыйлы къуллукъчусу, КъМР-ни илму эм техника жаны бла къырал премиясыны лауреаты, тарых илмуланы доктору, профессор, Гуманитар тинтиулени Къабарты-Малкъар институтуну директору Касболат Дзамихов бла ушакъ этгенбиз.

- Касболат Фицевич, биринчиден, кавказ халкъланы Россей бла байламлыкъла жюрютюрге, аны къанат тюбюне кирирге итиннгеллерини сылтауларыны юслеринден айтсакъ тюз болур...

- XVI ёмюрню ортасына Къабартыда ич политика тынч тюйюл эди. Бийлени араларында бирлик жокъ эди, ала кеслерини сейирлерин сакълай, бир бирлери бла уруш этип тургъандыла. Бу болум бла уя регионну кълогъа этерге умутларын юзмеген тыш къыралла хайырланмай къоймагъандыла, ала Къабартыгъа аскер къажаулукъну кючлейдиле.

Тюрк, Кърым, Ногъай аскерледен къоруулануну мадарларын этерге керек болады. Андан сора да, бийле Кайтукинле бардыргъан политика да къоркъуулу этеди. Ала уя Кърым ханны жанын тутуп, аны сейирлерин сакълагъандыла. Ма быллай къыйын болумда Къабартыны баш бийи Темрюк Идаров Россейни патчахы Иван Грознийден халкъны тыш къыраллы душманладан сакълауну юсюнден тилейди. Алай бла 1557 жылда Москвагъа биринчи къабарты делегация барады. Бу посольство дагъыда восток Грузияны бийлерини атларындан да сёлешгенди. Картли эм Кахетин бийле («Иверетин жерле») да Орус Империягъа жууукълашыуну жолларын излей эдиле.

- Тарыхчыланы кёбюсю бу политика байламлыкъланы кючлеуге Иван Грозный Темрюк Идаровну къызы Гошаях бла юйюр къурагъаны да себеплик этгенди деп жазадыла.

- Анастасия Романова аууханнан сора Иван IV, Россейни политика сейирлерин сакълай, Европаны патчах юйлери неда Кавказны бийлери бла байламлыкъла къурургъа кереклисине тюшюнеди. Ол а Москва адыгъ тайпала бла биригиуге уллу магъана бергенине шагъатлыкъ этеди.

Былайда патчахланы араларында юйюр жууукълыкъны къурау политика магъаналы иш болгъанын белгилерге сюеме. Ала кеслерини насыпларыны юслеринден угъай, бек алгъа династияны сейирлерини юслеринден сагъыш этгендиле.

Алай бла Иван Грозныйни келечилери Польшагъа патчах Сигизмунд-Августха, Швециягъа Густав патчахны къызларына эмда «...Черкес бийлени къызларындан бирин тилеп, аны Москвагъа келтирирге...» жибериледиле. 1561 жылда Иван Грозный Темрюк Идаровну къызы Гошаях (ол христиан дин алгъандан сора атына Мария дегендиле) бла юйюр къурап, Россейни бла Къабартыны араларында политика байламлыкъланы шарт тохташдырады.

Ол ёмюрледе патчах династияланы араларында юйюр жууукълукъланы къурау политика келишимге тенг этилгенди. Алай бла Иван IV бла Мария (Гошаях) Темрюкова Россейни бла Къабартыны тарыхларына, аланы биригиулерине, бирге айнауларына себеплик этгендиле.

- Тарых кёргюзтгенича, 1557 жылда этилген келишим жангыз болмагъанды, Москва башха посольстволаны жиберирге да тюшгенди. Ол а не бла байламлыды?

- Россейни бла Къабартыны араларында байламлыкъла ант этиу бла тохташдырылгъандыла. Кертиди, Темрюковну сайлауына Къабартыны бийлери барысы да бирча ыразы болгъандыла дерге жарамайды. Башында айтханымча, Пшеапшоко Кайтукин эмда аны жанлыла халкъны келир кюнюн Кърым бла бирге кёргенди. Бийлени бир къауууну уа Москваны бла Бахчисарайны араларында бирин да сайламай, кеслерини жалынчакъсызлыкъларын сакъларгъа излегендиле.

Къабартыгъа къыйын, сынаулу кезиуде Темрюк Идаров келир заманнга хайырлы онула эте билген, оюмлу къырал къуллукъчу болгъанын кёргюзтгенди. 1558-1567 жыллада Москвадан Къабартыгъа алты посольство келгенин да айтырчады, энтта тёрт кере уя аскер болушлукъ берилгенди.

Тыш политикада да Идаров оюмлу оноула чыгъаргъанды. Ол Дагъыстан шамхаллагъа къажау тургъаны бла бирге Грузия бла байламлыкъланы къурагъа итиннгенди. Кърым ханнга бла Гитче Ногъайгъа къажау урушда уя ол Уллу Ногъай Орданы хайырланнганды.

1567 жылда Темрюкну тилеги бла Сунжа черекде орус къала салынады. Россейни шахар стратегия жаны бла тап жерде къуралгъанды - Кърымгъа бла Тюркге жолланы контрольгъа алырча. Шахар къуралгъанын сылтаугъа алып, Кърым хан Россей бла байламлыкъланы юзер чекге жетеди. Узакъ да бармай, 1567 жылда, хан адыгъ тайпалагъа чабыуул этеди. Ол кезиуде Москва Шимал Кавказгъа киргенин унамагъан къабарты бийлени кёбюсю Кърымда болгъанларын айтырчады. Ала татар бийле, ногъай мурзала бла биригин, Россей къыралгъа къажау уллу кюч болгъандыла.

Дагъыда бу кезиуде османланы бла перслени араларында халла да бузулгъанлыкъын эсгерирге сюеме. Закавказьеге жол а Шимал Кавказ бла, ол санда Къабартыны жерлери бла, баргъанды. XVI ёмюрде Тюркню эм Кърымны араларында дипломатиялы документледе Къабартыны жерлери бла къоркъуусуз жол къурургъа кереклиси кёп кере сагъынылады. 1569 жылда Кърым хан Астраханьнга этген чабыуул да бу вопросла бла байламлы болгъанды. Темюк Идаров алагъа къажау урушда жаралы болуп ёлгенди. Аны жашлары Мамстрюк бла Булгайрук жесирге тюшедиле.

Мария Темрюкова эмда Идар Темрюков ёлгенлеринден сора да, Иван патчах Къабарты бла байламлыкъланы сакълауугъа уллу магъана бергенди. Россейни бла Къабартыны араларында шерстный грамотала уя энтта этилгендиле. Сёз ючюн, 1588 жылда жарашдырылгъан документде Камбулат Идаровну башчылыгъында къабарты бийле Россей патчахха бойсунгъанлары эмда андан душманладан сакълаларыгъа болушлукъ тилегенлери жазыла эди.

- Сиз акъыл этгенден, 1557 жылда къабыл кёрюлген келишимни магъанасы недеди?

- Тарыхчыланы ол жаны бла оюмлары кёп тюрлюдю. Документни политика магъанасаны юсюнден даулашла мындан ары да барлыкъ болурла. Алай анга къуру ол тарых кезиуню болумуна таянып къарамай, шёндюгю халны да эсге алып тергесек тюздю, бу кёзден къарагъанда, документни магъанасы даулашсызды.

Россейге къошулууну юсюнден биринчи атламны Къабартыны келечилери кеслери этгендиле. Башхача айтханда, бу сайлауну бийлени бир къауууму кеслерини ыразылыкълары бла, бир тюрлю басылукъ болмай этгендиле. Алай бла, ата-бабаларыбыз халкъны сейирлерин сакълагъандыла, ол кезиуде политика болумгъа тюз багъа бергендиле. Ала Россейни бла Къабартыны тарых къадарлары бирге болгъанларын ангылагъандыла, жол хар заманда да сыйдам болмагъанына да къарамай. Ма аны ючюн бюгюнлюкде да «кеси ыразылыгъы бла къошулгъан» деген сёзлени эшитсек, ала халкъда къажаулукъну, ачыуну туудурмайдыла.

Ушакъны **ТИКАЛАНЫ Фатима** бардыргъанды.

Къабарты биилени жыйылыулары.

БУШУУ

ШУМАХОВ Владимир Сальманович

Къабарты-Малкъарны маданиятына бушуу сынаргъа тюшгенди. КъМР-ни культурасыны белгили къуллукъчусу, республикалы гинжи театрны директору эмда художестволу башчысы Владимир Шумахов 78 жылында аушханды.

Владимир Сальманович 1939 жылда 13 мартда Къарачай-Черкес Республиканы Черкесск шахарында туугъанды. Ленинградда Театры, музыканы эмда кинематографияны къырал институтун бошагъандан сора, Къарачай-Черкес драма театрны сахнасында ишлеп башлагъанды.

Алтмышыннчы жылланы ахырында аны Нальчикге Къырал музыка театргъа чакъырадыла. Анда директорну орунбасары болуп ишлеген кезиуде «Лялюца» эмда «Аминат» (Л.Коган) деген биринчи миллет балетлени, «Мадина» (М.Балов бла Х.Карданов) оперены салыугъа тири къатышханды. 1970 жылдан башлап 1981 жылгъа дери Нальчикни шахар киносетини директору болгъанды, А.Шогенцуков атлы Къабарты-Малкъар къырал драма театргъа башчылыкъ этгенди. 1990 жылда Къабарты-Малкъар республиканы гинжи театрны директоруна эмда художестволу башчысына салынгъанды.

Къабарты-Малкъарда театр искусствону айнытыугъа эмда атын айтдыруугъа уллу кыйын салгъаны ючюн Владимир Сальманович Шумахов РФ-ни культурасыны сыйлы къуллукъчусу, КъМР-ни халкъ артисти, КъМР-ни искусстволарыны сыйлы къуллукъчусу деген махтаулу атлагъа тийишли болгъанды, КъМР-ни Сыйлы грамотасы, КъМР-ни Правительствосуну, КъМР-ни, КъЧР-ни эмда Адыгея Республиканы культура министерстволарыны Сыйлы грамоталары бла сагъаланнганды.

Владимир Сальмановични жарыкъ сыфаты бизни эсибизде къаллыкды.

Коков Ю.А., Егорова Т.Б. , Мусукланы А.Т., Кодзоков М.М. , Алакаев А.М., Афашагов М.Г., Ахохов Т.Б., Барагунов Р.Е., Беппайланы М.А., Болотоков В.Х., Вороков В.Х., Говоров С.А., Емузова Н.Г., Жанатайланы С.А., Жангоразланы М.Б., Зумакъуланы Б.М., Канунников А.Д., Карданов М.Н., Кумахов М.Л., Николаева Ф.М., Паштов Б.С., Рахайланы А.И., Темирканов Б.Х., Темирканов Г.Ж., Тюбейланы А.И., Фиров М.Д., Эфендиев К.К.

АЛИМ БЛА УШАКЪ

«Ол тарыхлы келишимден сора жашау арталлыда башха ызгъа бурулгъанды»

Быйыл бизни халкъ кеси ыразылыгъы бла Россейге къошулгъанлы-190 жыл толады. Малкъарлыланы къадарында ол бек уллу, магъаналы ишледен бири эди. Ол бир заманда унутуллукъ тюйюлдю. Нек дегенде ол кюн миллет жангы жашауун башлагъанды.

Малкъарны Россейге къошулгъанына арт кезиуде дайым эс бурулады. «Заман» газетде да аны бла байламлы къауум статья басманнганды. Бу хапарыбызда аны толуракъ ачыкълар муратыбыз барды. Бизге болушхан а белгили тарыхчы Кючмезланы Бузжигитди. Ол, къыралны архивлеринде ишлеп, эртгегили къагъытла бла шагъырей болгъанды.

- Бузжигит, биз Россейге къошулгъаныбыз бла байламлы кёп тюрлю хапарла жюрюйдюле. Сен тинтген къагъытлада аны юсюнден бир зат мажаралгъанмыса, тюзю къалайды? Халкъ чыгъармачылыкъда бир тюрлю жыр неда айтыу къалып билемисе?

-Кертиди, халкъыбызны жашауунда аны Россейге къошулгъаны бек уллу магъананы тутады. Ол тарыхлы ишден сора, жашау арталлыда башха ызгъа бурулгъанды дерге боллукъду. Андан башлап, уллу халкъны культурасына, экономикасына къошулгъанбыз.

Бирлешген кюнню юсюнден айтханда уа, Москваны архивинде табылгъан бир къагъытда былай жазылады: «1654 жылны 31 майында келечиле Никифор бла Алексей патчахны хазнасы бла Малкъарда болдула. Баш оноучуну эм имеретин (эбизе) келечилеге Малкъарны бийлери хурмет бла тюбедиле. Ол бийле бизни къыралгъа бойсунмайдыла, кеслери оноулары бла жашайдыла».

Ол заманда малкъарлыла бла эбизеле уллу байламлыкъ жюрютгенди. Анга дагъыда бир шагъатлыкъ. Онжетинчи ёмюрню ортасында эбизе бийге орус патчахны келечилери баргъандыла. Ол а алагъа былай айтады: «Келигиз, малкъар бий Айдаболланы Жамбулатны ийман салыуу болады, ары барайыкъ. Бу шарт эбизе бачама тау бийни кеси бла тенг этгенин эм экн халкъны арасында къаты байламлыкъ жюрютолгенин кёргюзтеди.

Онжетинчи ёмюрде биз алыкъа Россейге къошулмагъанбыз. Бу документ да анга шагъатлыкъ этеди. Онсегизинчи ёмюрню биринчи жарымындан да (1736 ж) барды таулуда Россей бла бирлешмегенлерини юсюнден къагъыт.

Къошулгъанны юсюнден айтханда уа, 1773 жылда чегемли бийле былай жазадыла: «Бурун заманладан бери, къабартылыла бери келгинчи, былайда жашайбыз. Ёзенлени да хайырланып тургъанбыз. Алай энди уа ала ол жерлени хайырланыргъа къоймай тебирегендиле».

Халкъыбыз жерин сакъларлыкъ эди, алай ол заманда саны аз болгъанды. Аны аллында жыллада битеу тау элледе уллу эмина болгъанды. Бир-бир журтла толусунлай къырылгъандыла.

Бу ауруу 1812 жылда да къайтады тау эллеге. Аны юсюнден халкъда тарыгъыу жырла бардыла. Бурун заманлада таулу устала кёп тюрлю ауруулуланы багъып болгъандыла. Ала тамырладан, хансладан, кёгетледен дарман этгендиле. Баям, бу уя жангы ауруу болуп, анга амал табалмагъандыла. Адамла ауруудан кутулургъа кюрешгендиле. Дюгер, Эбизе, Къумукъ жанларына ётюп, анда къауум жыл жашап, мында хал тюзелгенден сора, ызларына къайтхандыла.

Бюгюнлюкде тукъумланы тарыхлары айтылса: «Бизни къарт атабыз Тау артындан, Дюгердеп, Къумукъдан келгенди»,-дейдиле. Аланы ол жанлы адамла этип. Тюзю уа, ауруудан къачып, артда ызларына къайтхан таулуладыла ала.

- Россейге къошулабыз дегенни баш сылтауларыны юсюнден айтсанг эди. Ары дери кеси аллына жашап келген халкъ ол атламны нек этди?

- Мени оюмума кёре, бек алгъа жерин сакъларгъа ючюн. Ол заманлада орус аскерле «Кавказская линияны» къурап тебирейдиле. Къабартыны бери къысадыла. Ары ётерге къоймайдыла. Алагъа да малларын отлатыргъа жер керек болады, таулуланы маллары кёп эди. Онтогъузунчу ёмюрню ал жилларында эки жюз мингден артыкъ малы болгъанды. Алагъа да кютерге, бичен этерге жер керек эди.

Экинчиден а, малчыны жашауунда тууар туз уллу жерни алады. Аллай бир малгъа андан иги кесек керек эди. Бу жерледе уя ол чыкъмайды. Шимал Кавказны миллетлери аны кёпден келтиргендиле, шёндюгю Будёновскийни къатында. Аны ючюн хакъ тёлемегендиле. Оруслуда уа алайны биллегенден сора тузну сатып тебирегендиле. Кеслерине бойсунгъан миллетлеге бир пудун (16 кг) эки сомдан, башхалагъа уа – 4 сомдан. Ала уя ол заманлада малкъарлыла, къарачайлыла, дюгерлиле эдиле.

Андан сора да, орусха къошулгъаны баш сылтауларындан бири орус-кавказ уруш башлана тура эди. Орус аскерле Россейге бойсунмагъан миллетлени эллерине кирип тонагъандыла, адамларын ёлтюргендиле. Сёз ючюн, 1822 жылда генерал Эммануэльни аскери кёп эллени кюйдюргенди. Таулуда биле эдиле орус бла урушдан хайыр болмазлыгъын. Сора кеси ыразылыкълары бла биригиуню сайлагъандыла.

Къошулууну оноуу этилип, тилек къагъыт къураштырылгъанды. Жазгъанланы араларында дюгерлиле да бардыла. Ол а не бла байламлыды. Москвада архиведе болгъанымда, дюгерлиле тауча сёлешгенлерине шагъатлыкъ этген къауум документ кёргенме. Биринде былай жазылады: «Урушну аллында Арден черекте дери 500 юй дюгер татарлыла жашагъандыла». 1794 жылда ол тийреге немисли алим Штодер баргъанды. Ол да алагъа дюгер татарлыла дегенди.

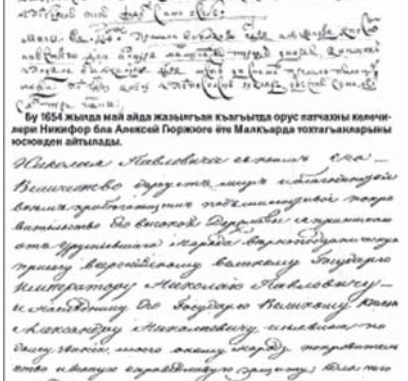

Бу къагъытда жарым патчах генерал-лейтенант Емануэль Орусбийланы Мырзакъулгъа: «...бу халкъгъа хар жаны бла да кёз-къулакъ боллукъма»,- дейди.

Жарым патчах 1827 жылда 5-чи январьда Москвагъа жиберген къагъытдан кёчюк.

Бюгюнлюкде биз Дюгер Бадинаты, Малкъар Басияты дейбиз. Ала таулагъа тюзледен келген эки къарындаш болгъандыла. Биринчиден, Къаражаулары, Абисаллары, Туугъанлары, Къубадийлары жаратылгъандыла. Басиятдан жаратылгъан тукъумланы да билебиз. Эки къарындашны тиллери бир болмай къалай сёлешиирик эдиле. Аладан туугъанла да алай.

Андан сора да, адетлери, тёрелери да бир болгъанды. Анда айтылгъан жырла Малкъарда да жюрюйдюле. Тукъумларын айтсакъ да: Къаражаулары, Къарабугъалары, Таймазлары ала таулу атладыла. Анга кёре бурунгу жер-суу атлары да.

- Биринчи тилек къагъытха орус патчах эс бурмай къойду. Экинчисине уа алай уллу магъана нек берди?

- Биринчи тилекни юсюнден айтханда, ол заманда Россейни башха уллу жарсылары болур эди. Алыкъын бу тийреде уруш башланмагъанды. Къыбла жанында эбизеле Россейге къошулуп эдиле. Патчахны аскери уа шимал жанындан жерлени къолгъа этип келгендиле.

Кавказ уруш башланнганда, аны уллу сермешлери Дагъыстанда бла Адыгеяда болгъандыла. Тюз жерлени Россей биилегенде, Кавказ миллетле уа тау аууша бла бир бирлери бла байламлыкъ жюрютгендиле. Былайда сёз Малкъарны бла Къарачайны юсюнден барады. Аны бла байламлы эди артда жазылгъан тилек къагъытха терк эс бурулгъаны.

Эммануэльни аскери 1822 жылда Бахсан ауузына бла Чегем тарына да киреди. Урушда кёп адам къырылгъанды. Андан ол аманатла да алгъанды. Биринчиле Чегемден Жаубермезланы Адурхай, Кючюкланы Къаншау болгъандыла. Алай бла Малкъарны Россейге къошулгъанын аманатла алынгъан кезиуден окъуна санап башларыгъа жарарыкъды. Тарыхчыла уя бирлешиуню юнюне къалхны келечилери жыйылыпп ант этген заманны санайдыла.

Биринчи антны этген а Бахсан ауузундан таубий Орусбийланы Мырзакъул болгъанды. Жарым патчах-генерал Эммануэль бла да эм алгъа ол жолукъгъанды. Ол 1827 жылда 5 январьда болгъанды. Аны юсюнден генералны орус патчах Николай Павловичге жазгъан къагъытында былай айтылады: «Жамауатны атындан Россейге къошулургъа ыразылыгъын билдирип, старшиналары Орусбийланы Мырзакъул келгенди». Аманатла да берликдле. Битеу халкъы патчахны орунбасары, сыйлы князь Александр Николаевичге ант этерикди. Аны жанындан да тюз къоруулауну излейди. Ала муслийманла болгъаны себепли эртгеден келген тёрелерин сакълагъан шартла бла жашаргъа эркин этеме». Башхача айтханда, ары дери къаллай жорукъланы жюрюте келген эселе да, аланы бардырыргъа эркинлик бергенди.

- Башында сагъынгдыкъ, Россейге къошулургъа тилек къагъытда башха биийлени да атлары бар эдиле деп, ол санда Мырзакъулну кесини да. Алай эсе, Орусбий улу ол жумуш бла жарым патчахха быладан алгъамы баргъанды?

-Хау, башында сагъынгнганыбызча, ол 1827 жылны 5 январы болады. онбиринчи январьда уя башха бийле да жарым патчахха барадыла. Баям, была Мырзакъулдан белги сакълагъандыла. Ансы ол юннгё Орусбий улу генералдан да къайтып, малкъар бийле бла да кенгешип, андан Дюгерге да ётюп, анда таматала бла да оноулашып, сора барысы бла да бирге генералгъа барып тюберге жетишиллыкъ тюйюл эдиле. Айтханыбызча, ала хазыр болуп, Мырзакъулдан белги сакълап тургъандыла.

Былайда Орусбий улуну юсюнден бир-эки сёз айтайыкъ. Венгрли алим, жолочу Янош Бессе жазады: «Мырзакъул окъуулу, билимли, бек сейир адамды. Бир къауум тилни да биледи. Аны бла бош хапар айтсанг окъуна, уллу зауукълукъ аласа».

Бир кере Эммануэль малкъар эм къабарты биилени жыйды. Бессе да анда болады, алай ол аланы къоюп, Мырзакъулгъа къонакъга кетип къалады,аланы барысындан да тау бий бла сейирди дери.

- Миллет Россейге къошулду. Аны закону къачандан ишлеп башлады?

-Архив документледе жазылгъанына кёре, 1831 жылда, администрация къурайбиз деп, оруслуа бек алгъа Чегемге келедиле. Ол заманда аны жамауаты къозгъалгъан эди. Болсада оруслуа азаздан тау эллеге законларын сала тебирейдиле.

- Сора Россейге къошулгъаныбызны не замандан башларгъа боллукъду?

-Былайды деп бир кюнню айтыргъа жарамаз. Къошулгъанны башлангъаны ол жылладыла дерге боллукъду. Анга уя малкъар, дюгер бийле патчахха къагъыт жазгъан кюнню санаргъа керекди. Ол а 1827 жылны 11 январы болады.

-Бузжигит, тынгылы хапарынг ючюн сау бол.

Ушакъны **ОСМАНЛАНЫ Хыйса** бардыргъанды.

БИРИНЧИЛЕ

Байламлыкъланы жюрютюп башлагъанла, жуукъулукъну кёпюрлерин салгъан айтхылыкъ инсанла

Патчах Россей аны къауумуна кирген халкъланы ичинде интеллигенсияны ёсдюрюуге, аланы болушлукълары бла регионлада къыраллыкъны кючлеуге уллу магъана бергенди. Ол къырал регионлада къан тёгюуню, урушну, къазауатны болушлукълары бла тохташалмазлыгъын ангылап, аны орунуна мамыр мадарланы хайырланыугъа кёчеди.

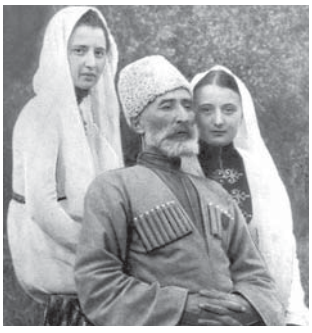

Абайланы Мисост къызлары бла.

Келишимле жарашдыра

Малкъар халкъда къарангылыкъны кетерирге, билимни, окъуну, илмуну жаягъа кереклисин ангылап, аны жашауда биринчилени санында бардыргъанла Орусбийланы бир ненча тёмюсюню келечилери болгъанлыла. Тукъумну, баям, бек белгили келечисине Мырзакъулну жашы Исмайылны (1831-1888 жж) санаргъа боллукъду. Ол Малкъардан Петербургга патчах бла тюбешиуге баргъан къауумгъа да киргени белгилиди.

Исмайылны тарых, этнография, география жаны бла уллу билими болгъанды. Ол Кавказны халкъларыны фольклоруну, жашау халларыны юсларинден кимден да хапарлы эди. Профессор Ковалевский малкъарлыланы юсларинден этнографияшартланы да Исмайылны айтханларына таянып жазгъанды. Артда ала «У подошвы Эльбруса», «Законы и обычаи Кавказа» эм башха китаплагъа киргенди.

Ол миллет инструментледе да аламат сокъгъанды, малкъарлыланы, къабартылыланы, осетинлилени, грузинлилени эрттегили жыларын иги билгенди. Композитор Танеев миллет макъам эм хореографияда материалланы, жырланы да андан эшитип жаздыргъанды. Аланы оригиналлары Клин шахарда Чайковскийни музейинде асыралады-ла. Орусбий улуну какъаз миллетлени эрттегили хазналарыны коллекциясы уа Венгрияны къырал музейинде сакъланады.

Малкъар халкъны бла Россейни араларында байламлыкъланы кючлеуге себеплик этгенлени араларында **Орусбийланы Мырзакъулну жашы Асланбекни** атын да сагъынырга тийишлиди. Ол Патчах аскерни корнетинден башлап полковникни чынына дери ёсгенди. 1881 жылда Александр патчахны ёлтюргенден сора Асланбек малкъар халкъны атындан Александр III корнацияснына къатышып, анга саугъагъа ушюк окъуна бергенди. 1888 жылда Александр III Кавказгъа келгенинде, Асланбек Нальчик округда Императорну алгъышларгъа эркинликлери болгъан депутатланы тизмесине, аны бла бир хант столда ауузланыргъа чакъырылгъанланы къауумуна кийиригген эди.

Ол бир ненча къырал саугъагъа тийишли болгъанды, ол санда Сыйлы Аннаны орденини 2-чи даражасына да. Аны саугъалау къагъытда уа Нальчик округну баш чысы рапортунда былай хазгъан эди: «...халкъда анга хурмет уллуду, аны сёзю жамауатда ётеди, алай бла правительствогъа кертичиликни кючлеуге себеплик этеди. Андан сора да, Орусбийланы Асланбек Бахсан ауузда бишлакъ завод салганды, малланы къмалылыкъларын игилендириу жаны бла мадарла этеди...».

Орусбийланы Сафар-Алий бла **Науруз** (Исмайылны жашлары) малкъар халкъ чыгъармачылыкъны жыйгъан, аны системагъа келтиргген, тинтгген эмда орус тилге кёчюрген биринчиле болгъандыла. 1881 жылда 22-жыллыкъ Сафар-Алийни «Сборник материалов для описания местности и племен Кавказа» деген журналда «Сказание о нагтровских богатырях у татаргорцев Пятигорского округа Терской области» деген статьясы басмаланнган эди.

Шаханланы Басият юй бийчеси бла.

Сафар-Алий орус тилни мурдорунда малкъар тилни харфлыгъын жарашдыра башлагъаны белгилиди. Ол орус адабиятны классики Антон Чеховну къарындашы Михаил бла шуёхлукъ жюрютгенди, Чеховланы юйлеринде кёп кере къонакъда болгъанды. Михаил Чеховну «Преступник» деген хапарын жазаргъа да Сафар-Алий бла шуёхлукъ кёллендиргенди.

Аны кичи къарындашы Науруз да миллетни хазнасын сакълаугъа сакъ болгъанды. Ол Москвада, Санкт-Петербургда, Тбилисиде кёп кере болгъанды, Танеев, Чайковский бла тюбешгенди, театрлагъа, музейлегге барыргъа сюйгенди. Кесини юйюнде уа малкъар музыкалы инструментлени музейин къурагъан эди, халкъ жомакъланы, жырланы, макъамланы жыйыщдырыуну жашауунну баш борчуна санагъанды. Танеевни бла Тульчинскийни китапларинда уа жыр Орусбийланы Наурузну айтханына кёре жазылгъанды деп, кёп кере сагъынылады.

Науруз эл мюлкню жанты амалларын киийиргге кьолдан келгенни этеди, тау жерледе швиц къмалы малланы да биринчи ол келтирген эди. Къарачай къмалы атланы жайыуда жетишимлери ючюн а 1910 жылда Прокладныйде бардырылгъан кёрмючде кюмюш майдалы алгъан эди.

Къарангылыкъны кетериуге - баш къайгъырыу

Абайланы Кучкуну жашы Мисост (1857—1928) биринчи таулу тарыхчы-этнограф, публицист болгъанды. Аны баш илму иши «Малкъар» деген очеркде халкъны этногенезинден башлап, культурасыны, жашау халларыны юслеринде толу шартла жыйыщдырылгъандыла.

Мисостну атасы Кучук патчах аскерни офицери эди, алай ол жашына жаланда 7 жыл толгъанда ёлгенди. Улан Нальчикде тау школну бошайды, ызы бла Владикавказда биринчи гимназиягъа киреди. Ол аскерде къуллукъ этгенди, Терк эм Кьобан областьлада тюрлю-тюрлю жерледе ишлегенди, Тёбен-Малкъар жамауатны старшинасына да сайланнганды. «Жандаурлукъ жамаут» деген иши «Малкъар» деген очеркде халкъны этногенезинден башлап, культурасыны, жашау халларыны юслеринде толу шартла жыйыщдырылгъандыла.

Мисостну атасы Кучук патчах аскерни офицери эди, алай ол жашына жаланда 7 жыл толгъанда ёлгенди. Улан Нальчикде тау школну бошайды, ызы бла Владикавказда биринчи гимназиягъа киреди. Ол аскерде къуллукъ этгенди, Терк эм Кьобан областьлада тюрлю-тюрлю жерледе ишлегенди, Тёбен-Малкъар жамауатны старшинасына да сайланнганды. «Жандаурлукъ жамаут» деген къарда саулукъ сакълау системаны айнытыуну башламчысы болгъанды. Ол кыйын усталыкны сайлагъанды – жукъчан ауруланы багъыуну.

Абайланы тукъум да бергенди миллетге, къыралгъа жарагъан уланла. Сёз ючюн, **Канукну жашы Асланбек** (1816-1868 жж) Георгиевский училищеде окъуганды, Кавказ-Тау полуэскадронну лейб-гвардиясында къуллукъ этгенди. Моздок къазакъ полкну къауумунда уа Шимал Кавказда урушха къатышханды. Россей къыралгъа къуллукъ этгени ючюн ол даражалы къырал саугъалагъа тийишли кёрюлгенди, ол санда Сыйлы Аннаны орденини 4-чю даражасына.

Орусбийланы Исмайыл къонакълары бла.

Чайковский бла бирге окъуганды

Асланбекни атын Кавказгъа, битеу Россейге да аны жашы **Солтанбек** белгили этгенди. Ол биринчи кавказлы скрипач, композитор, устаз болгъанды. Солтанбекни Нальчикде школну бек иги бошагъан сохтаныча Ставропольда гимназиягъа жиберидиле. Мында ол биринчи кере скрипканы эшитеди эмда бу сейир инструментге сюймекликни ахыр солууна дери унутмагъанды. Биринчи скрипканы да жаш кеси кёсоллары бла кьурагъанды.

Къабарты округну баш чысы князь Орбелиани, Солтанбекни макъамгъа итинггенине бюсюреп, таулу жашны Санкт-Петербургда ачылгъан консерваториягъа алырларына тилекле жазгъанды. Мында экзаменлени кезиуюнде уа бир сейир иш болгъанды. Комиссияны къауумуна аты битеу дуниягъа айтылгъан скрипач Генрик Венявский киргенди. Ол Солтанбекге скрипканы берип, ойнарын тилейди. Ол а: «Биринчи сен сокъ, мен а ызынгдан къайтарырма»,- дейди. Венявский бир бири ызындан бир ненча кыйын макъамланы кёргюзтеди, Солтанбек, организацияны башламчыларындан бири эди. Жыйылгъан ахчагъа уа окъургъа сюйген къызчыкъларгъа хакъсыз школ ишлегени айтырчады.

Мисост халкъны къарангылыкъдан чыгъарыугъа, билимни жайыугъа, элледе школла, училищеле ачаргъа кереклисе эс бурады. Энчи магъананы къызланы окъутуугъа бергенди. Анга уа аны къызлары Гошаях, Сафият, Жаннет эм Фатима Нальчикде тишириылагъа ачылгъан школну бошагъанлары да шагъатлыкъ этеди.

Жангыз жашы Исмайыл а, Киевде университетни медицина факультетин бошап, Къабарты-Малкъарда саулукъ сакълау системаны айнытыуну башламчысы болгъанды. Ол кыйын усталыкны сайлагъанды – жукъчан ауруланы багъыуну.

Абайланы тукъум да бергенди миллетге, къыралгъа жарагъан уланла. Сёз ючюн, **Канукну жашы Асланбек** (1816-1868 жж) Георгиевский училищеде окъуганды, Кавказ-Тау полуэскадронну лейб-гвардиясында къуллукъ этгенди. Моздок къазакъ полкну къауумунда уа Шимал Кавказда урушха къатышханды. Россей къыралгъа къуллукъ этгени ючюн ол даражалы къырал саугъалагъа тийишли кёрюлгенди, ол

Къабарты округну баш чысы князь Орбелиани, Солтанбекни макъамгъа итинггенине бюсюреп, таулу жашны Санкт-Петербургда ачылгъан консерваториягъа алырларына тилекле жазгъанды. Мында экзаменлени кезиуюнде уа бир сейир иш болгъанды. Комиссияны къауумуна аты битеу дуниягъа айтылгъан скрипач Генрик Венявский киргенди. Ол Солтанбекге скрипканы берип, ойнарын тилейди. Ол а: «Биринчи сен сокъ, мен а ызынгдан къайтарырма»,- дейди. Венявский бир бири ызындан бир ненча кыйын макъамланы кёргюзтеди, Солтанбек,

Абайланы Солтанбек.

генлени кёллерин алып тургъанды.

Абайланы Солтанбек миллет макъамланы аранжировкасы бла кюрешгенди. Ол «Русские мотивы», «Мотивы горцев Терской области», «Утро в горах», «Обедня», «Горный марш» деген макъамланы авторуду. Жарсыугъа, аны къол жазмалары сакъланмагъандыла.

Кавказны даражалы юрисконсульту

Шаханланы Шалуканы жашы Абай (1850-1897 жж) аскер врач болгъанды, генерал-майор чынгъа дери жеттенди. Ол уллу юйюрде ёсгенди, аны энтта тёрт къарындашы бла алты эгечи болгъандыла.

Нальчикде школну бошагъандан сора экзаменсиз Ставропольну гимназиясны 4-чю курсуна салынады. Ызы бла Петербургда медико-хирургия академияны бошайды. Ол а къыралда бек даражалы вуз болгъанды, дерслени белгили алимле, профессорла бардыргъандыла. Ол запад Грузияда Рион отрядда къуллукъ этгенди, генерал Лорис-Меликов башчылыкъ этген Кавказ мараучу батальону къауумунда Россей-Тюрк урушха къатышханды.

1880 жылда Узакъ Востокда Восточно-Сибирский линейный батальонну тамата врачына салынады, андан Никольское (шёнюю Уссурийск) шахарда тамата врач болады. 1895 жылда ол «...усталыгъын терен билгени, къуллукъ этиуде артыкъда уллу жетишимле кёргюзтгени ючюн...» кезиуден алгъа медицинаны генерал-майору деген чыннга тийишли кёрюледи.

Абайны жашы **Басият** да, атасыны ызындан барып, халкъы ючюн къуллукъ этгенди. Ол – белгили публицист, юрист, Владикавказ округ сюдню присяжный поверенныйи, Уллу эм Гитче Къабартыны бла Малкъарны Беш да Тау жамауатыны юрисконсульту.

Басият сюдде къара халкъны эркинликлерин сакълагъанды, не кыйын процессден да артха турмагъанды. Анга халкъда хурмет уллу болгъанына да сейир этерча тюйюлдю. Сёз ючюн, ол 1913 жылда Черек ауузда халкъ кётюрюлюуге къатышханлыгъа эркин этерге болушады. Юрисконсульт къуллукъда курорт учреждениялла, жамауат лесничествола къуралыларына уллу кыйын салгъанды.

Алай бла миллетни биринчи билими аламлары Малкъарда административ органланы къураугъа, саулукъ сакълау, светский билим бериу учреждениялары кёбейтиуге, халкъны жашауун женгиллетиуге, аны бла бирге уа Россей бла культура байламлыкъланы кючлеуге себеплик этгенди.

ТИКАЛАНЫ Фатима
хазырлагъанды.

КАДРЛА

Миллетибизни арасындан чыкъгъан, аны келечилери болгъан белгили оноучула

Малкъар халкъны ахшы, фахмулу адамлары, совет къырал тохтаушан кюнден башлап, бюгюннге дери да келсирини атларын законла чыгъарыучу, аланы толтуруучу органлада белгили этгендиле. Октябрь революцияны ниетлери, чакъырылары Малкъар таулагъа да жеттендиле. Революционерле **Энейланы Магомет**, **Зумакъулланы Мустафа**, **Асанланы Хажимурат**, **Улбашланы Келлет**, **Ностуланы Юсуф**, **Гемуланы Ако** эм кёп башхала халкъны бийлени зорлукъларындан эркин этиуню, тенгликни ниетлерин жайыуну, халкъны къарангылыкъдан чыгъарыуну кеслерини жашауларны баш борчларына санагъандыла. Ала Малкъарда жер бла байламлы вопросну тамамлаудан башлап, аны миллет къыраллыгъын тохтаудыруугъа дери магъаналы ишлени тамамлагъандыла.

Черкесланы Ортабайны жашы Ишу да малкъар халкъны политика жашауунда кесини ызын кьойгъанды. Анга 38 жыл толгъанда (1938 жылда) КъМАССР-ни Халкъ Комиссарларыны Советини башчысы болгъанды, 1937 жылда СССР-ни Баш Совети къуралгъанда ол 1-чи чакъырылыуну депутатына да сайланнганды.

Къабарты-Малкъарны Баш Совети 1938 жылда къуралгъанды, ол а КъМАССР-ни къурау жаны бла ишлени ахыргъы жумушу болгъанды. Советни Президиумуна тюрлю-тюрлю жыллада уа малкъар халкъны айтхылыкъ адамлары башчылыкъ этгендиле. Сёз ючюн, аладан биринчиси **Мокъаланы Гоканы жашы Азретни** жашау жолуну юсюнден шартла кёп тюйюлдюле. Бу къырал органны таматасына сайланнганда, анга жаланда 40 жыл толгъан эди. Анга бу къуллукъда жаланда эки жыл ишлерге тюшеди, ол политика репрессиягъа тюшген эди.

Улбашланы Локъманны жашы Исмайыл а бу бийик къырал къуллукъда кыйын уруш жыллада урунгъанды. Президиумну башчысына 1941 жылда сайланып, 1944 жылда мартха – халкъ туугъан журтундан кёчюрюлген кезиуге дери ишлегенди. Исмайыл Локъманович Къабарты-Малкъар педагогика институтну 1939 жылда бошайды, эки жылдан а бу вузгъа таматалыкъ этерге ишанадыла. Ол ВЛКСМ-ни область комитетини ишчи жаш тёлюсюню бёлюмюне таматалыкъ этгенди, республиканы Министрлерини советини бёлюмюню таматасы болгъанды.

Кёчюнчюлюкде Къыргызъ СССР-ге тюшюп, Иванов районда школну завучу болуп ишлегенди, Къабарты-Малкъаргъа къайтхандан сора Нальчикде 6-чы номерли школну завучуна салынгъанды. Ол КПСС-ни Къабарты-Малкъарда комитетини экинчи секретарыны къуллугъунда да ишлегенди.

Уननаланы Батталны жашы Чомай а законна къыларыучу органнга жети жылны башчылыкъ этгенди. Баям, малкъар политиклени арасында Чомай Батталовични аты биютюнда белгилиди. Ол СССР-ни эм РСФСР-ни Баш Советлерини 1-чи эмда 5-чи, 6-чы чакъырылыуларыны депутатына айырылгъанды.

Ол Къашхатауну школуну устазындан, аны директорундан башлап, Чегем, Холам-Бызынгы районлада халкъгъа билим бериуню бёлюмлерини таматасына, 1940-1941 жылларда уа КъМАССР-ни билим бериуюню халкъ комиссарына дери жеттенди. Таулу халкъ кёчюнчюлюкден кьайтхандан сора Чомай Батталович республиканы Министрлерини Советини председателини орунбасары, 1959-1967 жыллада КъМАССР-ни Баш Советини Президиумуну председатели болгъанды.

Уননаулу малкъар халкъны патриоту эди, миллетин бек сюйгенди. Биютюнда ол малкъар халкъны кьойгъанды. Магомед отуздан аслам назму жыйымдыкъны басмалагъанды, аны назмуларына юч жюзден аслам жыр жазылгъанды. Аны тизгинлерине композиторла Оскар Фельцман, Людмила Лядова, Геннадий Гладков эм башхала зс бургъандыла. Жырларын айтханлары араларында уа атлары биогюн да жалчытыу вопросну да кеси боюнуна алгъанды.

Энейланы Магомет.

Гемуланы Ако.

Чомай Батталович тау элледе социальный, саулукъ сакълау, культура, билим бериу учреждениялла, больницала къуралыралрына уллу кыйын салгъанды. Биогюнлюкде, ол ауушханы отуз жылдан аслам озгъан зсе да, миллетне аны хурмет, жюрек ыразылыкъ бла сагъынадыла.

Гыттыуланы Исмайылны жашы Магомет КъМАССР-ни Баш Советини Президиумуну Председатели 1957-1985 жыллада болгъанды. Ол Уллу Ата журтурушха къатышханды, миллет бла бирге кёчюнчюлюкде болгъанды. Къыргызстанны бла Таджикистанны газетлеринде, ата журтха къайтхандан сора уа «Коммунизмге жол» газети редакциясында ишлегенди. КПСС-ни КъМР-де обкомуну лектору болгъанды.

Ол кесини атын халкъда хунерли политик эмда фахмулу назмучча кьойгъанды. Магомед отуздан аслам назму жыйымдыкъны басмалагъанды, аны назмуларына юч жюзден аслам жыр жазылгъанды. Аны тизгинлерине композиторла Оскар Фельцман, Людмила Лядова, Геннадий Гладков эм башхала зс бургъандыла. Жырларын айтханлары араларында уа атлары биогюн да унутулмагъан артистле Эдита Пьеха, Лев Лещенко, Валентина Толкунова, Иосиф Кобзон, Александр Градский эм башхала бардыла.

Чабдарланы Къасымны жашы Борисге къыралны, аны бла бирге уа республиканы политика мурдору тюрленнген, озгъан ёмюрню кыйын 90-чы жыллырында ишлерге тюшгенди. Ол КъМАССР-ни Баш Советине 11 жылны таматалыкъ этгенди эмда 1990 жылда, бу къуллукъдан кетип, Советни таматасыны биринчи орунбасары болгъанды.

Аны политикагъа жолу комсомолдан башланнган эди. 1961 жылда КПСС-ни обкомуну инструктору, ызы бла уа Урван районда производство биригиуню комсоргу болгъанды, районну комсомол комитетини биринчи секретарына айырылгъанды. Ол не ишде да кесини къураучу хунерин кёргюзтгенди.

Ростовда бийик партия школну бошагъандан сора уа анга КПСС-ни Чегем районда биринчи секретарыны къуллугъун ышанадыла. Жаш адам анда да жунчумагъанды, 3-4 жылны ичинде район иги кёрюмдюле болдурун башлайды. 1973 жылда уа Чабдар улугъа андан да жуаллы къуллукъну ышанадыла – КъМАССР-ни Министрлерини Советини Председателини орунбасарын. 1990 жылда ол КъМАССР-ни Баш Советини Президиумуну таматасына сайланады. Бу жууаплы ишде да билими, къылыгъы, иш кёллюлюгю, халкъына сюймеклиги бла айырмалы болгъанын кёргюзтгенди. Совет къырал чачылып, халкъны ауаралыкъ къысханда да, Борис Къасымович жамауат жашаудан бир жанында хналмагъанды, ол билими, сынау бла миллетине къуллукъ этгенди.

Политика тюрлениуле бла бирге законла чыгъарыучу системада да жангычылыкъла бардырыладыла. 1993 жылда уа Парламентни биринчи депутатлары айырыладыла, андан бери уа депутат корпус 7 кере алышынгъанды. Бу кезиуде Къабарты-Малкъарны Парламентни спикерине **Жаболаны Назирни жашы Махмут, Бечелланы Борисни жашы Илиис, Туменланы Хадисни жашы Мурадин, Чеченланы Ахматны жашы Ануар** башчылыкъ этгендиле.

Перестройка КъМР-ни власть структураларына, жамауат-политика жашаууна да тюрлениуле кийиреди. Законла жарашдырыучу эм аланы толтуруучу органланы араларында полномочияла юлешинедиле. Депутатла кёабыл кёрген праволу актланы толтуруу, алай бла адамланы жашауларын женгиллетиу кыйын, аны бла бирге уа жууаплы болгъаны баямды. Бу ишде уа биютюнда Правительствону башчысына ышанылыукъ улуду.

Бу къуллукъда ишлегенлени араларында **Черкеслану Маштайны жашы Георгийни** сагъынырга тийишлиди. Ол кёп жылланы КъМР-ни премьер-министри болгъанды, РФ-ни Федерал Жыйылыуну Федерация Советини биринчи чакъырылыуну депутатына сайланнганды. Анда Бюджет, финансла, валюта эм кредит оноула, ахча эмиссия, налог политика эм таможняны иши жаны бла комиссияны къауумунда ишлеп, къыралны финанслары бла байламлы магъаналы документлени тинтиуге къошулуугъа. Къырал къуллукълада бет жарыкълы ишлегени ючюн а Орден Трудового Красного Знамени, «Знак Почета», «За трудовую доблесть» майдал эм башха бийик къырал саугъалагъа тийишли кёрюлген эди.

Республиканы политиклерини араларында **Чеченланы Жабраилни жашы Хусейн** артыкъда белгилиди десек, жангыллыкъ болмазбыз. Ол Къабарты-Малкъарны Правительствосуна таматалыкъ этгенди, республиканы Башчысыны Федерация Советде келечиси да болгъанды.

Хусейн Жабраилович Москвада авиация институтну бошагъанды, техника илмуланы докторуду, профессоруду, РСФСР-ни технология илмуларыны академиясы членкорреспондентидиди, КъМР-ни илмуларыны сыйлы къуллукъчусуна тийишли кёрюлгенди. Ол Урунгу жолун а ол ишчиден башлагъанды – Лихачев атны заводда. Ол андан илму къуллукъчуда, политикге дери ёсгенди. Аны битеу жетишимлерин санап чыкъгъан да кыйынды: устаз, алим, премьер-министр, республиканы РФ-ни Федерация Советинде келечиси, Советде илму, культура, билим бериу, саулукъ сакълау эм экология жаны бла комитетини башчысыны орунбасары, ФС-ни бир ненча комиссияны келечиси эм кёп башха къуллукъла.

Аны республиканы айныуу ючюн къайгъырыуу эсленмей къалмагъанды. Хусейн Жабраилович, башха бийик къырал саугъала бла бирге, республиканы социальный сферасын, экономикасын айнытыугъа салгъан кыйыны эм кёп жылланы бет жарыкълы ишлегени ючюн «Къабарты-Малкъарны аллында кыйыны ючюн» деген орденгге тийишли болгъанды.

Малкъар халкъны политиклерини арасында **Зумакъулланы Мустафаны жашы Борисни** аты да энчиди. Ол тюрлю-тюрлю къырал къуллукълада ишлеп, КъМР-ни социальный сферасын, экономикасын айнытыугъа уллу кыйын салгъанды. Биогюнлюкде уа КъМР-де Адамны эркинликлери жана бла уполномоченныйни къуллугъунда республиканы инсанларыны эркинликлерин, праволарын, законлу сейирлерин къорулайыды, адамлагъа кёлундан келгенича болушады.

Борис Мустафаевич КъМР-ни урунуу эм социальный айнытыу министри, КПСС-ни обкомуну биринчи секретары, ВЛКСМ-ни Ара комитетини келечиси, Къабарты-Малкъарны Айыруу комиссиясыны башчысы болгъанды. Аны биографиясында Афганистанда къуллукъ этген кезиу да энчи жерни алады.

Зумакъул улу тарых илмуланы докторуду, профессоруду, монографияланы, китапланы бла илму статьяланы авторуду. Ол омбудсменлени европалы институтну келечиси, 2014 жылда уа Шимал-Кавказ федерал округну субъектлеринде Адамны эркинликлери жаны бла уполномоченныйлени координация советлерини таматасына сайланнганды.

Биогюнлюкде да толтуруучу къырал власть органда малкъар халкъны фахмулу келечилери бардыла. Ол санда Правительствогъа башчылыкъны **Мусукланы Тахирни жашы Алий** этеди.

Баш магъаналы министерстволадан бирине – Экономиканы айнытыу жаны - таматалыкъны **Рахайланы Борис** этеди. Республиканы экологиясын къоруулагъа Парламентни алгъышнгы депутаты **Шауаланы Пагону жашы Илиясха** ышаннгандыла. **Тюбейланы Исхакъны** жашы **Альберт** а кёп жылланы ичинде Урунуу, иш бла жалчытыу эм социальный къорулау министри къуллугъунда ишлеп, халкъны социальный изилемлерин тамамлаугъа себеплик этеди.

Газет статьяда миллетни битеу хунерли, фахмулу политиклерини атларын санап чыкъгъан кыйынды. Алай таматаланы жашау жоллары, аланы республикагъа, халкъгъа сюймекликлери, аны айнытыу ючюн кеслерин аямагъанлары да ёсюп келген тёлюге иги юлгю болур деп ышанырчады.

Басмагъа **АБДУЛЛАХЛАНЫ Фатима** хазырлагъанды.

Ахшы тюрлениулени, алгъадан-алгъа барыуну ийнандыргъан шагъатлыкълары

Къабарты-Малкъар атлы кеме.

Огъары Малкъарда физкультура-саулукъну кючлендириу комплексни къууанчлы ачылыуу.

Черек районну Огъары Жемтала элинде - жангы школ.

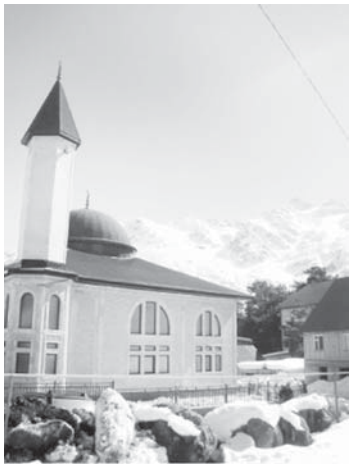

Терс-Къолда жангы межгит.

Орус устазгъа эсгертме.

«Ёмюрге Россей бла бирге» арка.

Бызынгыда кёксюл от жанды. Алай бла Къабарты-Малкъарны шахарларына бла эллерине газ тартыу ахырына жетдирилди. 2005 ж.

Къабарты орам - Арбат.

«Кюн шахар» сабий академия.

«Агро-союз» малчы комплекс.

«Къайсыннга жюз атлам» мемориал комплекс.

Халкъны бирлигини кюнюнде Кёнделенде Уллу Ата журт урущдан сора мамыр жыллада ауушхан ветеранланы хурметлерине мемориал комплекс ачылгъанды.

Мария Магдалинаны соборуну ачылыуу.

«Оазис» сатыу-алыу араны аллында фонтанла. Шахарчыла солургъа сюйген жер.

Тирлик жыйыу.

МАЛКЪАРНЫ ЖУЛДУЗЛАРЫ

Ата журтубузну душмандан жигитлеча къоруулагъандыла, жигерликлери бла аны кючлендиргендиле

Миллетибизни сайлама жашлары, кыызлары къазауатда, урунууда болсала да, кишиликлери, жигерликлери, адамлыкълары, адепликлери, тизгинликлери бла да атларын айтдыргъандыла, халкъгъа махтау келтиргендиле.

Уллу Ата журт урушну алып айтсакъ, жашларыбыз батырлыкъларын кьанлы сермешледе кьатлап-кьатлап кёргюзтгендиле. Аналы араларында къыралны бек сыйлы саугъасына тийишли болгъанла иги кесек бардыла. Айтхылыкъ лёттчик **Байсолтанланы Алим** саулай Шимал Кавказда биринчи болуп алгъанды Совет Союзну Жигити деген атны. Ол Балтиканы кёгюнде, фашистледен Ленинградны къоруулагъанды. Гвардияны капитаны учуну бла хауа сермешлени чынтты устасы болгъанды. Окъла тешик-тешик этип, шассиси ачылмагъанда да, самолётун «бауурна» къондургъанды. Аскер борчун толтурургъа 277 кере учханды. Кеси энчи сегиз самолётну, экисин аэродромда жокъ этгенди. Нёгерлери бла уа дагъыда онючюсюн.

Байсолтанланы Алим.

Уммайланы Магомет.

Уммайланы Магомет-Герийни жашы Мухажир уруш башланнган кюнледе жалу аскер ротагъа башчылыкъ этгенди. Аны биринчи саугъасы «За отвагу» майдал болгъанды. Ол аны бла бек ёхтемленнгенди. 1943 жылда ротасы бла къуршоудан чыгъып, жюзге жууукъ фашистни къыргъаны ючюн жаш офицер Къызыл Байракъны ордени бла саугъаланнганды. 1944 жылда апрельде Одесса ючюн сермешледе ротаны командири, гвардияны тамата лейтенанты душманны ючкюйсюз атакасын артха ыхтыргъанды.

Уммайланы Мухажир Совет Союзну Жигити деген атха кёргюзтюлген эди, алай Алтын Жулдузну уа аны юйюрюне, уруш бошалып, къыркъ алты жылдан сора бергендиле.

Мамыр урунууда да бизни адамларыбыз жигерликлерин, чыдамлыкъларын да кёргюзтгендиле. Халкъыбыз, кёчгюнчюлюкню азабын чеге, ыспассызлыкъ сынагъан 1948 жылда окъуна **Келеметланы Шогъайыпны** ёшюнюнде Алтын Жулдуз жылтыырагъанды.

Жангоразланы Ибрагим а Къазахстанда аты махтау бла айтылгъан «Ижевск» производство кооперативге кёп жылланы башчылыкъ этгенди. Къазах ССР-ни президенти Нурсултан Назарбаевни кенгешчиси, ол къырал башчыгъа айырыла туруп аны ышаннгылы адамы эди. Къазахстан Республиканы Баш Советини депутатына айырылгъанды, Социалист Урунууну Жигити деген атха тийишли болгъанды, «Сыйлылыкъны белгиси» орден бла эки кере, Октябрь Революцияны ордени, Урунууну Къызыл байрагъыны ордени эмда кёп башха саугъала бла саугъаланнганды.

Социалист Урунууну Жигити **Тетууланы Шамсудинни** атын бюгюнлюкде да Узбекистанны халкъы хурмет бла эсгереди. Ол анда кёп жылланы эл мюлкеден бирине башчылыкъ этгенди, Акалтын райкомну биринчи секретарыны къуллугъунда ишлегенди. СССР чачылгъынчы аны аты совхозлардан бирине окъуна аталгъан эди.

Тетууланы Шамсудин мамукъ бахчада.

Моллаланы Шарафутдин.

Аттоланы Салихни ишинден юлгю алыргъа сюйгенлени саны аз болмагъанды. Ол башчылыкъ этген фермада малчыланы кенгешлери кёп кере бардырылгъандыла. Анга къоншу регионладан да келгенди. Кёкюрегинде жылтырагъан Алтын Жулдузу бла Ленинни эки ордени аны урунуу жолу кертиси бла да аламат таулу кишини жигер жолу болгъанына толу шагъатлыкъ эте эдиле.

Аттоланы Салих.

Эллини юйюрюнде тугъан **Уммайланы Фазика** кеси саугъан ийнеклени хар биринден 41389 килограмм сют алып, рекорд тохташдыргъанды. Хар ийнекден бирер бузоу да ёсдюргенди. Яникойчу тиширыуну малчылыкъны айнытыугъа салгъан кьыйынына къырал бийик багъа бергенди: СССР-ни Баш Советини Президиумуну Указы бла Социалист Урунууну Жигити деген махтаулу ат аталгъанды.

Социалист Урунууну Жигити **Чыгырланы Шамкъыз** урууну жолун 13-жыллыгъында башлагъанды. Къыргъызстанда окъуна жаш къыз ийнеклерини хар биринден сынаулу малчыладан эсе кёп сют алады. Онбеш жылында «Сыйлылыкъны Белгиси» орден бла саугъаланады. Туугъан журтха кьайтханда уа Акъ-Сууда бир бёлек заманны сют-товар фермагъа башчылыкъ этип тургъанды. Артда, «Нальчик» совхозгъа кёчгенде, артха къалгъан фермада ишлеп, аны алчыланы санына чыгъаргъанды.

Моллаланы Шарафутдин Тырныауузда шахтада ишлеп тургъанды. Ол башчылыкъ этген бригада бир айны ичинде кьаяны 766 метр узунлукъгъа тешип, эришиуде битеу Совет Союзда биринчи жерге чыгъады. Алыкъа бизни кыыралда бир шахтада да аллай иш этилмегенди. Бригаданы саулай Москвагъа чакъыргъан эдиле. Хар бирин алтын сагъат бла саугъалагъандыла, ахча да бергенди. Моллаланы Шарафутдин а Москвадан Социалист Урунууну Жигити деген атха тийишли болуп кьайтханды.

Арымай-талмай ишлегенлери бла Алтын Жулдуз бла дагъыда **Залийханланы Михаил**,**Ёзденланы Мариям**, **Улбашланы Зулейха** саугъаланнгандыла.

ТЕКУЛАНЫ Хауа.

Уммайланы Фазика бла Ёлмезланы Абдул-Халим.

АЙНЫУ

Илмуда, жарыкъландырыуда да - ал сатырда

Къачан да миллетибиз деп айтдыргъан, бирсилеге тенг болгъанлары бла чекленмей, ал сатырда таукел баралгъан жашларыбыз бла кьызларыбыз ёхтемлигибизди. Ала илмуда, медицинада, билим бериуде, бирси бёлюмледе да жетишимли уруна, тамблагъы кюнюбюзге ышанмакълыкъны бютюн кючлейдиле.

Эм алгъа илмуну юсюнден айтсакъ, ол бизде артданартха айнысгъаны белгилиди. Малкъар тил жазмасы кеч тохташдырылгъанладан бириди. Алай эсе да, **Орусбийланы Сафар-Алий** бла **Науруз** (Исмайылны жашлары) малкъар тилни грамматикасын бла алфавитин (орус харфлары хайырланып) къураргъа 1880-чы жыллада кюрешгенлери уа тарыхда сейир шартды. Андан сора да, ала халкъыбызны кёлден чыгъармачылыгъындан бир ненча статья басмалагъандыла. Экиси да Владикавказда реальный училищени тауусхандыла.

Сафар-Алий а Москвада академияда да окъуганды. Ол жыйышдырыгъан материалланы артда Малкъарны тарыхын тинтген кавказоведле кеслерини ишлеринде хайырланнгандыла.

Илмуну кьайсы бёлюмюню да айныуу бизде биогюнлюкде тийишли даражадады. Россейни илмула академиясы керти академиклери болгъанларыбыз да бардыла – **Энейланы Тимур** бла **Залийханланы Михаил**. Бу сферада жетишимлери ючюн Тимур Магомедовичге отуз юч жылында Ленинчи саугъа берилгенди.

Абшаланы Магомет.

Ботталаны Хадис.

Михаил Чоккаевич а Социалист Урунууну Жигитиди, айтхылыкъ алим болгъанындан сора да, политикди, аслам бийик окъуу юйню профессоруду. ООН-ну баш консультант советини келечисиди, РФ-ни Къырал Думасыны депутатына эки кере айырылгъанды.

Алгъаракълада уа Москвадан къуучлы хапар келген эди. Къыралыбызны кючлеуге уллу кьыйын салгъан **Беккиланы Юсюпню жашы Азрет** Россейни илмула академиясыны член-корреспондентине алынгъанды.

Биогюнлюкде физика-математика илмуланы доктору **Абшаланы Магометни** табийгъатны бойсундуруу бла байламлы кьыйыны белгилиди. Ол РАЕН-ни академигиди, СССР-ни эм КъМР-ни кыырал премияларыны лауреаты, Россейни бла КъМР-ни илмусуну сыйлы къуллукъчусуду. Жыйырма жылны ичинде ООН-ну Битеудуния Метеорология организациясыны эксперти болуп тургъанды. 1996 жылда анга «Жылны адамы» деген алтын майдал берилгенди. Аны аты Росгидрометни Сыйлы китабына жазылгъанды.

Тилибизни тинтиуню, аны айнытыуну мурдорун салгъанларыбыз аз тюйюлдюле. **Аппайланы Макарны жашы Аскер** таулуланы арасында филология илмуланы биринчи докторуду, профессорду. Ол бир кесекни Гуманитар тинтиуле бардырыгъан институтуна ишлейди, бир ненча жылны анда секторгъа башчылыкъ этгенди.

Саулай алып айтханда, илмуланы докторлары болгъан жашларыбызны бла кьызларыбызны саны-жюзден, кандидатларыбызны уа тёрт жюзден асламды.

Адам улу жаратылгъанлы бери да аны эм уллу кьайгъыырыуларындан бири саулукъду, башкача айтханда уа – медицина. Тарых шартлагъа кёре, малкъарлылада биринчи врачха **Абайланы Исмайыл** саналады.

Шаханланы Абай а (1850-1897), Ставропольда гимназияны таусуп, Петербургда медицина-хирургия академияда окъуганды. Таулулада бийик медицина билим алгъан биринчи инсанды. Аскер врач болуп, Россейни, Кавказны, Узакъ Востокну госпиталларында, лазаретлеринде къуллукъ этгенди, генерал чыннга жеттенди. 1894 жылда Къытайда экспедицияда болгъанды. Аны Японияда Нагасаки шахарны университетинде лекцияла окъургъа да чакъыргъандыла. Иги кесекни Владикавказда да ишлегенди.

Медицина бла бирге аны бла байламлы илмуча да кьыйын салыпы келгенлеребиз асламдыла. Аладан бири РАЕН-ни академиги, РФ-ни эм КъМР-ни сыйлы врачы, Жамауат палатабызны келечиси, Аллергология араны баш врачыны медицина жаны бла орунбасары **Хутуйланы Светланады**. Биогюнлюкде КъМКъУ-ну Сабий аруулла, аначылыкъ эм гинекология кафедрасыны профессоруду.

Аны кандидат эм доктор диссертациялары эки усталыкъгъа – педиатриягъа эм психиатриягъа кёре къоруулангъандыла. Бу жаны бла бизде быллай ишле биринчи кере этилгенлерин эм кичилени ауруулары кьайсы даражагъа жеттеин билир ючюн тест да ары дери жарашдырылмагъанын чертирчады. Ол усталыкълада республикада медицина илмуланы бек жаш докторуна саналады. Жюз ишни авторуду, «Жылны тиширыуу - 2012» деген атха тийишли болгъанды. Аны кьайын атасы **Теммоланы Далхат** а КъМР-ни сыйлы врачыды, медицина илмуланы докторуду. Шимал Кавказда миллет халкъланы арасында психиатрия бла байламлы ауруулагъа бакъгъан биринчи профессоруду. Жыйырма жылдан асламны уа ол республикабызны Саулукъ сакълау министерствосуну баш психиатры болуп тургъанды. Бир талай заманны КъМКъУ-ну психиатрия, наркология эм неврология кафедрасына таматалыкъ этгенди.

Къашхатауну устазлары.

Жууукъ заманда дагъыда эки сёзлюгю басмаланырыкъдыла. Ол илмуланы 4 докторун, 15 кандидатын хазырлагъанды. Биогюнлюкде Гуманитар тинтиуле бардырыгъан институтда ишлейди, бир ненча жылны анда секторгъа башчылыкъ этгенди.

Саулай алып айтханда, илмуланы докторлары болгъан жашларыбызны бла кьызларыбызны саны-жюзден, кандидатларыбызны уа тёрт жюзден асламды.

Адам улу жаратылгъанлы бери да аны эм уллу кьайгъыырыуларындан бири саулукъду, башкача айтханда уа – медицина. Тарых шартлагъа кёре, малкъарлылада биринчи врачха **Абайланы Исмайыл** саналады.

Шаханланы Абай а (1850-1897), Ставропольда гимназияны таусуп, Петербургда медицина-хирургия академияда окъуганды. Таулулада бийик медицина билим алгъан биринчи инсанды. Аскер врач болуп, Россейни, Кавказны, Узакъ Востокну госпиталларында, лазаретлеринде къуллукъ этгенди, генерал чыннга жеттенди. 1894 жылда Къытайда экспедицияда болгъанды. Аны Японияда Нагасаки шахарны университетинде лекцияла окъургъа да чакъыргъандыла. Иги кесекни Владикавказда да ишлегенди.

Медицина бла бирге аны бла байламлы илмуча да кьыйын салыпы келгенлеребиз асламдыла. Аладан бири РАЕН-ни академиги, РФ-ни эм КъМР-ни сыйлы врачы, Жамауат палатабызны келечиси, Аллергология араны баш врачыны медицина жаны бла орунбасары **Хутуйланы Светланады**. Биогюнлюкде КъМКъУ-ну медицина факультетини таматасы **Мызыланы Исмайылды**. Ол илмуланы докторуду, профессоруду.

Жетишланы Рашид университетни сабий аруулла, аначылыкъ эм гинекология кафедрасыны башчысыды, КъМР-ни сыйлы врачыды, илмуланы докторуду, профессоруду. Андан сора да, медицинада ишлегенлени битеуроссей биригиулерини регион бёлюмюню таматасыды, Россейни педиатрларыны союзуну бизни республикада кесегини толтуруучу комитетини председателиди.

Рашид Абдуловичге бла юй бийчеси **Эфендиланы Салихни кьызы Ирина** (медицина илмуланы кандидаты, КъМКъУ-ну доценти) саулукъ сакълаугъа юйюрлери бла кьыйын салгъанладыла десек, баям, ётюрюк айтырыкъ тюйюлбюз. Ала кеслери клиника да ачхандыла. **Жашлары Рустам** да бу жолну сайлагъанды, медицина илмуланы кандидаты, КъМКъУ-ну доценти) саулукъ сакълаугъа юйюрлери бла кьыйын салгъанладыла десек, баям, ётюрюк айтырыкъ тюйюлбюз. Ала кеслери клиника да ачхандыла. **Жашлары Рустам** да бу жолну сайлагъанды, медицина илмуланы кандидаты, Москвада ишлейди.

Теммоланы Лейла уа Нальчикде сабий клиника больницаны –онкология, «Дом ребёнка» энчиленнген учреждениясы уа – реабилитация бёлюмюню консультантыды. Лейланы ёз атасы **Гамаланы Азрет** да КъМР-ни сыйлы врачыды, терапевт-кардиологду. Чегем району ара больницасында кёп жылланы ишлегенди.

Айхай да, республикада медицинаны айныуну, врач бет жарыкълыкъны юсюнден айта, **Ботталаны Хадисни** эсгермей болмайбыз. Бир жарсыу бла аны аллына баргъанла биледиле аны адамлыгъын, профессионаллыгъын да. Ол республиканы клиника больницасыны баш врачы болуп талай жылны ишлегенди. Бетсизле аны жашауун замансыз юзген эселе да, этген иши, адамлыкъ ышанлары бла ол бизни эсибизде къаллыкъды.

Биогюнлюкде улуу, шёндюгю заманны излемлерине тийишли больницаланы, окъуу учреждениялары кёре, бизни тёлюге ала болмагъан, бир эски гытычыкъда орналгъан заманланы кёз аллынга келтирген кьыйынды. Эллерибизде мектепле кеч къуралгъанлары жашырынлыкъ тюйюлдю. Таулу кызыла **Шакъманланы Фуза** бла **Абайланы Ханифа** 1872 жылда Тифлисде тиширыу пансионну тауусханларындан сора Малкъарны бла Къабартыны тарыхында биринчиле болуп башланнган школну устазлары деген даражаны алгъандыла.

Фуза Чегем жамауатда аулда мектепде ишлеп тургъанды. Алай а тарыхда тау эллерибизде школ чынг алгъа 1902 жылда Къашхатауда ачылгъанды деп айтылады. Аны 5 окъуучусу болгъанды, кёсине да Чеченланы Экъул осуйлукъ этгенди.

Къысха заманны ичинде билим бериу республикада терк айныгъан эди. Сёз ючюн, урушха дери жыллада бизни миллетден 260 устаз болгъанды. Аланы саны ёсе баргъаныча, педагог усталыкълары да айныгъанды. 1939 жылда 22 эм иги устазгъа орденле, майдалла берилгенди. Аланы арасында малкъар жарыкъландырыучу, поэт **Шахмырзаланы Саид** да болгъанды.

Биогюнлюкде да бардыла ёхтемленирча педагогларыбыз. Яникойну орта школунда малкъар тилден бла адабиятдан окъутхан **Къудайланы Сафият Магомедовна** КъМР-ни халкъ устазыды. Ол даража бизни миллетни тарыхында биринчи кере анга 1994 жылда 21 февральда (Ана тиллени халкъла аралы кюнюнде) берилгенди.

Андан сора да, Халкъны жарыкъландырыуну отличниги. «Россейни эм иги устазы» деген миллет проектде хорлап, грант кьытханды. Бусагъатда да ишин кьоймагъанды. Сагъыныльган мектепде урунуп келгенине уа быйыл августда 50 жыл толгъанды.

1986 жылда да устазланы къууму орденле, майдалла бла саугъаланнган эди. Мусукаланы Юрийни кьызы **Жеттеланы Людмила** да ол педагогланы санында Урунуу махтаулукъну ючюнчю даражалы орденине тийишли болгъанды. Халкъны жарыкъландырыуну отличнигиди. Ол атны бизни устазларыбызны дагъыда кёбюсю жюрютеди. Ол санда **Шабатукъланы Нальдюз** (аслам жыллы Бабугентни школуну директору болуп тургъанды) да барды. Сагъыныльган даража бла бирге КъМР-ни билим бериуню сыйлы къуллукъчулары болгъанларыбыз да иги кесекдиле. **Баразбийланы Эльмира** (Быллым), **Гюлюйланы Зоя** (Тырныауз), **Къудайланы Лейля** (Кёнделен), **Батчаланы Анатолий** (Бабугент) эм башхала.

Эллерибизде, районларыбызда, шахарларыбызда саулукъ сакълаугъа, билим бериуге, илмугъа кьыйын сала, кеслерине махтау излемей, тутхан ишлерин бет жарыкълы тамамлагъанларыбыз кёпдюле. Бизни аланы барысын да белгилеп чыгъар амалыбыз жокъду, айхай да. Былайда бериеуню сагъынып, башхасын кьоярге акъылда угъай, кьалай юлгюлю, чемер, билимли адамларыбыз болгъанларын кёргюзтюр муратдабыз. Мындан арысында да миллетибизни быллай инсанларыны санына кьошула барырын сюйюп, сизни барыгъызгъа да саулукъ-эсенлик тежейбиз.

МОКЪАЛАНЫ Зухура
хазырлагъанды.

Энейланы Тимур бла Залийханланы Михаил.

Залийханланы Жанакъайт, Алийланы Умар, Аппайланы Аскер.

Ахматланы Ибрагим, Чеченланы Шамил, Гузеланы Жамал.

Бирликни, шуёхлукъну, сюймекликни, ышаныуну, ыразылыкъны юсюнден

Къулийланы Къайсын

Москвада къыш кюн жазылгъан назму

Энтта да Москвадама. Къар жауа,
Узакъ кюнлеримде жаугъаны кибик,
Эски, жангы юйле башларын жаба,
Чегемде юйлени жапханы кибик.

Кремльни къалалары акъ бола,
Къызыл майданны энтта къар акъ эте,
Энтта да ушакъ этеме къар бла,
Жаш кюнлерим да кёз аллымдан ёте.

Москва, анам кибик болгъан эдинг,
Аныча сылагъан эдинг башымдан,
Анам къышхы Чегемде, къайгъы этип,
Тансыкъ болуп тургъанында жашына.

Манга сейир китапланы ачдынг сен,
Къыйырсыз дуниягъа кёз ачдырдынг:
- Кёп бил, къуран, ишле, жаша сау-эсен! –
Деп, къанатлыланы жарыкъ учурдунг.

Ол кюнледе орамларынг эсимде,
Энтта жангыдан барама алада.
Биогюн жюрек сёзюм - сени юсюнгден,
Мен аны алып келгенме тауладан.

Манга огъурлу, чомарт болгъан эдинг,
Москва - жаш кюнлерими къуучны,
Бырнак этмейин, кесинге жаш этдинг.
Узакъ кюнлерими китабын ачып,

Окъуйма энтта бу къар жаугъан кюнде,
Устазларымы, тенглерими эсге
Тюшюре, толуийнанып - ёмюрде
Игиликни болмазлыгъына эски.

Кёрмез устазларымы, тенглерими
Атларын къатлайма мен, хурмет эте,
Бу къар жаугъан кюн, къыссам кёзлерими,
Аллымдан шаула да, сау болуп, ёте.

Энтта тазады бу къар кюн сагъышым,
Акъ къагъытха ызразыды къаламым,
Мен окъугъан китаплагъа - алгъышым,
Мен сюйген тиширыулагъа - саламым!

Москва, ал ызразылыгъымы сен,
Анамача айтама бу сёзлени.
Кёп чынгылладан да ётюп сау-эсен.
Къуундым энтта кёргениме сени!..

Устаз Борис Игнатьевич

Тёп–тёгерегин къар алгъан
Орус элде туугъан эди,
Жай агъачдан нарат ийис
Ургъан жерде тургъан эди.

Ол жерине ушамагъан
Тау элге келген эди,
Туугъан жеринде кёрмеген
Тар жолланы кёрген эди.

Келген эди къартлыгъында
Таулуланы сабийлерин
Окъутургъа, билим кюню
Жарытыр кибик юйлерин.

Ол, мени башымы сылап,
Бек алгъа «Букварь»
бергенде,
Эм алгъа орус харфланы
Ол манга кёргюзтгенинде,

Билмедим кенг дунияны
Ачылырыгъын аллымда,
Багъа жетмезлик хазнаны
Табарыгъымы мен анда.

Насып да табарыгъымы
Поззияны кючюнден,
Аны булбуллары жырлай
Турлукъларын да ойюмде,

Россейни поэтлерини
Назмулары жюргемиде,
Къайын агъашча, шуулдап
Турлукълары ёмюрюмде!

Мен Лермонтовну да атын
Алгъа эшитген эдим андан.
Ол ат манга, Кавказ деген
Сёзча, саулай жашауумда

Билмейин сыйлы боллугъун,
Эшитген эдим мен ол атны.
Жандырдынг манга
саугъагъа
Таймайын жылытыр отну.

Борис Игнатьевич, устазым!
Халатларымы кеч манга.
Гюлле угъай, бу назмуну
Алып келдим къабырынга.

Отарланы Керим

Эшит мени, Россия!

Эшитемисе, Россия? Санга
айтады жашынг:
Жаным, къаным бла да мен
сениме ёмюрге!
Сени палахдан къутхарыуду
къайгъым, сагъышым.
Къууанч эсе - бирге, бушуу эсе
да - бирге!

Ёмюрде кишиге баш урмагъан
кишилигинг,
Душманла аллында энтта да
тобукъланмаз.
Эшит мени, Россия! Энтта
болур къууанч кюнюнг,
Жан сауда - жюрекде хорлам
оту жукъланмаз.

Бизни сенден ёмюрде да
айыралмаз жауунг,
Сенсе бизге насып, сенсе
огъурлу ана.

Сюйгенме сени бийик
кёгюнгю кёк бояуун,
Аны тюбюнде уруш жоллада
айлана.

Сени алышыу жокъ манга
дунияда жукъгъа да,
Сюйгенме тюзлеринги чексиз
кенгликлерин.
Мен алышалмам ёмюрде бир
шуёхлукъгъа да
Батыр уланларынгы халал
тенгликлерин.

Сюйгенме сени уллу
адамлыгъынг ючюннге,
Аслан жюрекле бергенинг
ючюн да бизге.
Сенсиз - бизге насып жокъ,
Россия, жер юсюнде,
Ол жокълугъуча анасыз
къалгъан ёксюзге.

Неге къууанырма да мен
дунияда, сенсизлей?
Сен мени къуучымсма,
Россия, ёмюрге.
Манга сенсиз айланыу неди,
насыпны излей?
Къууанч эсе - бирге, бушуу
эсе да - бирге!

Макытланы Сафар

Россияны кенг суулары

Россияны кенг суулары,
Сиз, сюзюлюп, шош барасыз,
Кенг ёзен аулакъланы
Тенгизлеге жол саласыз.

Сабыр суула, ариусуз бек,
Сабийликден мен тау сууга
Юйренгенме – жорталла
терк,
Ушагъанча сахиник буугъа.

Ол тау, ёзен суулары да
Терен тенгизге агъарла,
Бирге къошулсала анда,
Кынтты насыпны табарла.

Боташланы Исса

Лермонтовну жамычысы

Мен Лермонтовну байрам
кюнлеринде
Хар къуруда Бештаугъа
келиучюме.
Жерлешлерим бери
келгенлеринде,
Къойгъан жол ызларын
кёрюучюме.

Лермонтовну тау аллеге
баргъанын
Эшитсем, учаргъа хазырды
жюрегим.
Халкъымы анга кьонакъбай
болгъанын
Билсем, биотюнда багъалыды
жерим!

Поэтге ачыкъды Бештауну
кёгю,
Жангыз бир булуту болмай
башында.

Алай ачыкъ мени да анга
жюрегим,
Башха тюйюлча ол
къарындашымдан.

Билип къонакъ жаш назму
жазыучусун,
Неда сейир этгени ючюн
таугъа,
Жолгъа чыкъса кийиучю
жамычысын
Таулу къыз этген болур эди
саугъа.

Мен Бештауда Лермонтовну
юйюне
Шош–шош ёрлей, назму эте
барама.
Тёгерекде кьудуретге
сюйюне,
Ол къараучу бийик таугъа
къарайма...

Назмуларын окъугъан жюрек
толур,
Шакъасы болгъанды кьан
тамычысы.
Поэтни жау окъдан
сакълагъан болур
Тауда таулу къыз этген
жамычысы.

Созайланы Ахмат

Къар симфония

Къар жауады...
Къар жауады кенг майданда.
Къар жауады,
Къар жауады акъ байрамда,
Буюгъа, буюгъа.
Уяла,уяла.

Ол майданда Чайковский
уяна...
Мен, къолуму ёрге узатып,
Кёкде къармайма къар уяны.
Эшитеме, эшитеме
Андан келген къар
симфонияны,
Атсыз симфонияны,
Акъсыл симфонияны,

Буюгъа,
Уяла.

Композитор олтурады
майданда.
Ол, музыка файхамбар
Кибик, къарайды къар
аламгъа.
Къар а музыканы къоллары
болуп,
Жабады, жабады
Композиторну юсюне акъ
тонун.

Къар жауады...
Къар майдан
Акъ майдал
Болгъанлай къалады анга.

Кёп болсунла кюнлю кюнлеринг

Акъ тангынгы ууув сютюнден
Ичедиле жангы гюлленинг.
Мен тилей келеме хар кюнде,
Кёп болсунла кюнлю
кюнлеринг!

Кёп болсунла таза сёзлеринг,
Жулдузла тепсеген кёклеринг!
Гюлленча, чакъсынла
бешикле,
Кюнюнге ачыла эшикле!

Чыкъдынг, бар палахланы
женгип.
Чёбюнгю да бермек
алтыннга.
Шауданларынг окъуна сени
Айта турадыла атынгы.

Къыш чилледе да тау
башларынг
Туруп турадыла жылылай,
Терегинг шыбырдай
башлады.
Ол эшитиледи жырынглай.

Тарыхынгы жазгъан
къаламынг
Кертиликге юйретеди бизни.
Сени жап-жарыкъ кёз
къарамынг
Къууанчлы этеди кёгюбюзню.

Бабаланы Ибрахим

Айкъанат

Мен жашыма бийик
Кавказны,
Сен къызыса Россей
кенглени,
Сен – тюзню акъкъанат хан
къазы,
Мен – тауну жугъутур кийиги.

Сюймеклик да, бизде
тангланы
Чуугъыча, тазады алай,
Россейни кенглиги, тауланы
Бийиги сыйынырча анга!

Сен ёсгенсе къайын агъачлы
Россейни бир бийик юйюнде,
Мен ёсгенме, тауда, шо
гъаршны
Башындача, къая эрнинде.

Жолларын ангылап кийикни,
Унутурса чайыр орамны,
Балкондан къарагъан кибик
сен,
Къарарыкъса къая ырандан.

Къоркъма сен борандан,
къарладан –
Жюрегим бир сени сайлады,
Къоркъма сен – таула
барккъадарда,
Бийикде сакъларла
сыйынгы...

Шо жазны жылыуу келгенлей,
Къар кеттинчи чыкъгъан
жанкъозлай
Санга тик тауланы кёгюнде
Чыгъарыкъды Кёгет жулдузу.

Къыяма къыш келип, къар
тюшсе,
Булутла да кёкню жапсала,
Къаядан салыннган артишни
Кёклюгю кёлюнгю
жапсарыр.

Мен жашыма бийик
Кавказны,
Сен къызыса Россей
кенглени,
Сен – тюзню айкъанат
къанкъазы,
Мен – тауну жугъутур кийиги!

Мен жашыма бийик
Кавказны,
Сен къызыса Россей
кенглени,
Сен – тюзню айкъанат
къанкъазы,
Мен – тауну жугъутур кийиги.

Сюймеклик да, бизде
тангланы
Чуугъыча, тазады алай,
Россейни кенглиги, тауланы
Бийиги сыйынырча анга!

Сен ёсгенсе къайын агъачлы
Россейни бир бийик юйюнде,
Мен ёсгенме, тауда,
шо гъаршны
Башындача, къая эрнинде.

Жолларын ангылап
кийикни,
Унутурса чайыр орамны,

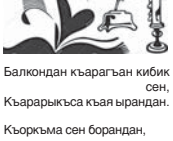

Балкондан къарагъан кибик
сен,
Къарарыкъса къая ырандан.

Къоркъма сен борандан,
къарладан –
Жюрегим бир сени сайлады,
Къоркъма сен – таула бар
къадарда,
Бийикде сакъларла
сыйынгы...

Шо жазны жылыуу келгенлей,
Къар кеттинчи чыкъгъан жан
къозлай
Санга тик тауланы кёгюнде
Чыгъарыкъды Кёгет жулдузу.

Къыяма къыш келип, къар
тюшсе,
Булутла да кёкню жапсала,
Къаядан салыннган артишни
Кёклюгю кёлюнгю
жапсарыр.

Мен жашыма бийик
Кавказны,
Сен къызыса Россей
кенглени,
Сен – тюзню айкъанат
къанкъазыг
Мен – тауну жугъутур кийиги!

Зумакъуллаты Танзиля

Ана тил бла орус тил

Татлы ана тил, шатык тил,
Ана сютюнлей татыулу!
Санга тенг дунияда не бар!
Сенсиз жокъ сёзню татымы.

Ана тил, сенсе ёмюрлюк,
Жашау асыу да, къарыу да!
Кеттен, келлик да – биргенге.
О, жокъду сенден ариу да!

Ана тилимде айтханма:
– Анам, – деп, биринчи кере.
Ана тилимде эшитдим
Бешик жырны да, бёлене.

– Сюеме, – деди сюйгеним.
Жарыкъ болдула юйле да,
Бу ариу тилге сукъланып,
Шыбырдадыла гюлле да.

Ана тил, сенсе байлыгъым.
Мен жашарма сен саулукъда,
Тынгылай манга таш, агъач,
Жашил кырдыкда жайлыкъда.

Шорхулдап баргъан суула да
Жолда ары-бери бёлюне.
Бу тынгылауукъ таула да
Мени тилимде тиллене.

Жокъ ана тилден багъалы,
Олду жашатхан жанымы.
Ана тилимде этеме,
Къолдан келгенча, жырымы.

Тилей адамгъа, журтха да
Ахшылыкъ, насып, тынчлыкъ да.
Тилим тас болса, не жашау?
Керек тюйюлдю бир жукъ да.

Жаным, къаным да тилимде,
Болуп къалырма ансыз тас.
Болурма кырдык не агъач,
Не тынгылауукъ сууукъ таш.

О татлы ана тилибиз!
Сенсе жаным–тиним да!
Жаным чыкъгъынчы, табына,
Мен къуллукъ этер диним да.

Орус тил а? Аллай ариу!
Сингди, жарашып, къаныма.
Сау дуниягъа кёз ачдыра,
Къошулуп жаны жаныма.

Ол экиси да, бир болуп,
Бир къан тамырда баралла.
Сау дуния бла мен ушакъ
Этерча, кюч бере ала.

Орус тил, тилимча татлы,
Ансыз мен жарлы, сангырау.
Ана тил, сенсиз, мен тилсиз,
Сенсиз жокъ бир жукъ
ангылау.

Тёппеланы Алим

Артха къарасакъ

Каркаланы Мухарбийге

Жашлыгъыбыз Москвада
къалды.
Кюлкюбюз, муратыбыз –
анда.
Биз жаш этип турдукъ
шахарны,
Къобузну тау тартыуларында.

Кечеги жолланы кюмюш
Сериуюню ура бетибизге,
Ол юсюбюзге чыкъча тюшюп,
Тазалыгъы - ниетибизге.

Киргенча жашлыкъ
къаласына,
Москва сууну кёк
жагъасында,
Къалып сагъышла
дуниясында,–
Аз чыкъмадыкъ туманлы
тангнга.

Биз, жашла, жыйылып,
Нинагъа
Хычинле этдирирге барсакъ,
Бизни къызла саулай
дуниягъа
Къууат бергенлерин биле
сакъ

Болургъа юйретдик кесибизни,
Ала атлагъан жерни да сюе.
Къызла, ариу тилекча, бизни
Сакъладыла, къадардан
тилеп.

Сюймеклик да сынадыкъ
бирде,
Айтылмагъан сёзлерибиз –
таула!
Ай, кечикген кьонакъча, бизге
Алай аз келмегенди жаулап.

Биз жюрюген трамвайла,
таксиле,
Кёп кюнню кёк чумлай
юздюле.
Биз сюйгенле – сакъ
пассажирле
Башха жюреклеге
тюшдюле.

Къалды унутулмай бир зат да.
Биз къыйналгъан
кюнлерибизде
Къайтабыз, жапсарыу излеп,
артха –
Жашлыкъ жарытхан
юйюбюзге.

Нинаны эт хычинлерича,
Хусейни чамларыча, кире,–
Жолубуз жарыйды, энди чал
Жашлагъа жашлыкъны
келтире...

Мокъаланы Магомет

Таулагъа чакъырама

В. Лазаревге

Жазда, жайда сакълайма
тауларымда,
Кёксюл ахшамларында,
тангларында,
Шуёхум юйюнде
кёллендиредиле жол ызла,
Кече уа сени ашырыкъдыла
жулдузла.

Кел, кел, кел...
Тауланы кёр!
Жерими жазы, жайы да
шорха тауушлу,
Жолунга тюшер кенг ауанасы
тау къушну.

Кырдыкны чыгъып кюн
жылтыратхан кезиуде,
Жугъутурланы кёрюрсе тауну
кесинде.

Чакъырама сакълайма
таулларымда,
Кюзню ахшамларында,
тангларында,
Элпек тирликни жыйгъанда
жигер эллиле,

Салкъын тёбеннгиде
эшитилир «Эрирей».

Кел, кел, кел...
Сакълайды эл!
Жерими кюзю бишген
шапталла торсюнлю,
Къууанч жарытыр сени
тюшюнгю, тюнюнгю,
Бирге къарарбыз элимде
баргъан тойлагъа,
Алгъыш этербиз, чагъырдан
мюйюз толгъанда.

Чакъырама, сакълайма
таулларымда,
Къышны ахшамларында,
тангларында,
Бетинги сыларла Минги тауну
желлери,
Билесе, жюрек жылыуну
сууукъ женгмезин.

Кел, кел, кел...
Урса да жел!
Жерими къышы ушайды
сейир жомакъгъа,
Акъ кёгюрчюнле – къаяладан
акъгъан жуммакъла,
Санарма санга мен
жигитлени атларын,
Айтырма санга таурухларын
да нартланы.

Кел, кел, кел...
Тауланы кёр!
Кел, кел, кел...
Сакълайды эл!
Кел, кел, кел...
Урса да жел!

Малкъар сонетледен

Эртгеги жол... Артутай бий
алгъын
Россейге барып, къайтханды
бери,
Бийик Гезе ыфчыгындан
аугъан
Теймураз патчах болуп
нёгери.

Бу жол бла хаж къыылыргъа
аппам
Ашыкъгъанды, этип
намазларын.
Абрек Темирбаш чапдыргъан
атла
Бу жолда къойгъандыла
ызларын.

Энтта барадыла къартла,
жашла,
Ийнанып игиликге, умутха.
Мен да, жолуму бу жерден
башлап,

Ашыкъдым арбагъа,
самолётха.
Учама, метрогъа да киреме –
Малкъарны бийик жолун
кёреме...

Мусукаланы Сакинат

Россей

Россейни жарыкъбет эртгени,
Сюзюлюп баргъан суу
бетлери,
Агъачда аязла шуууулдау,
Талада къайынла шыбырдау

Хар неси да – жуууукъ
жюрекге,
Ойнатады къобуз тюекле:
Не жарыкъды тангны атханы,
Не мудахды кюнню батханы...

Россейни тарыхы эртгеги –
Ёмюрле кеттени, келгени,
Къазауат сермешле,
хорламла,
Созулгъан ёзенле, орманла...

Монголлу Батыйни жетгени,
Тохтамыш, Чингисхан этгени,
Кёп улан да Къула тюзюнде
Къалгъаны, жоллары юзюле...

Иван Грозный – уллу князь
(Тейри!),
Биринчи патчахы Россейни,
Къазанны, Жайыкъны
тийресин,
Сибирьни да болгъан иеси,

Кавказгъа да жайды
къанатын.
Билеклик изледи Къабарты.
Душманла – кърымлыла,
перслиле
Сыйыра жасакъгъа сабийле,

Аланы узакъгъа элтдиле,
Жашларын аскерни этдиле,
Къараукъаш къабарты
къызланы
Аламда созулду ызлары...

Не къыйын жашады
Къабарты!
Палахны уа кёрюнмей арты,
Россейден изледи билеклик,
Аллахха да жетди тилеги.

Ичлери, журтлары кюйгенле,
Халкълары жашарын
сюйгенле –
Къазагъы, Гюржюсю,
бирсиле
Изледи болушлукъ
Россейде...

Тынчлыкъны сюйген азды
жерде.
Шагъатым а – кеттен ёмюрле.
Кърым ханы, шведлиле,
полякла
Кёзиулеп Россейге чапдыла...

Барысы да кирип тарыхха,
Кетдиле, жутулып тартаргъа –
Биз сюйген ол ара шахарда
Сюеледиле акъ къалала...

Кюн тиеди тангда алагъа –
Алтынсуу килиса башлагъа.
Сора кенг жайылады андан,
Ариулайды жерни тумандан...

Шыбырдайдыла акъ
къайынла,
Эртгеги макъамла таныла.
Къыралым уянады ариу,
Биз биргебиз, андады къарыу.

Культурабызны уллу бийикликге кётюрген, халкъыбызны атын айтдыргъан фахмулу устала

Биринчи тёлю

Озгъан ёмюрню отузунчу жылларында республикада чыгъармачылыкъ иш бла кюрешгенлени саны жюзден атлагъан эди, дейдиле къабарты эм малкъар адабиятланы ёсюу жолларын тинтгенле. Бизни поэзияны мурдорун Мечиланы Кязим салгъанды. Ол алгъа Чёпеллеу эфендини къолунда, артда Аль-Азхар (Каир) университетде окъугъанды. Дин, философия темалагъа назмула, поэмала жазгъанды. 1939 жылда 20 ноябрде малкъар адабиятны къураугъа, ёсдюрюуге уллу къыйын салгъаны ючюн «КъМАССР-ни искусстволарыны сыйлы къуллукъчусу» деген ат аталгъанды.

Шахмырзаланы Саид а адабиятыбызны тохташыуна уллу юлюш къошханды. Ол этнограф, фольклорчу, поэт, илмучу да болгъанды. 1927 жылда Эл-Тюбюнде биринчи совет школу ол ачханды, 1929 жылда «Бирликге» деген аты бла харфлыкъ, 1970 жылда уа топонимика сёзлюк чыгъаргъанды. КъМАССР-ни школуну сыйлы устазы, Къабарты–Малкъарны халкъ поэти, Ленинни, Урунуну Къызыл Байрагъыны да орденлерини кавалери эди.

Гуртуланы Берт СССР-ни Жазыучуларыны союзуна 1934 жылда киргенди. Ол аны правленини председатели, «Шуёхлукъ» альманахны редактору да болгъанды. «КъМР-ни халкъ жазыучусу», «КъМР-ни искусстволарыны сыйлы къуллукъчусу» деген атланы намысы бла жюрютгенди.

Мечиланы Кязим жазыучуланы къауому бла.

педагогика институтда окъугъанды. Биринчи назмусун онюч жылында жазгъанды, кёп романланы бла поэмаланы авторуду.

Аланы ызларындан малкъар адабиятха аладан аз жашыракъ тёлю келгенди. КъМАССР-ни халкъ поэти Къулийланы Къайсын аламат поэзиясы бла жаланда кесини угъай, саулай малкъар халкъны да атын ёлюмсюз этгенди. Ол 1966 жылда «Жаралы таш» китабы ючюн Россейни М. Горький атлы саугъасын алгъанды. «Жер китабы» ючюн а анга 1978 жылда СССР-ни премиясын бергенди. 1990 жылда, кеси дуниясын алышхандан сора, аны къанатлы сёзюне жангыдан бийик багъа бичгенди – Россейни Ленин атлы премиясына тийишли кёргенди. Бюгюн да аны аты халкъыбызны бети болуп келеди.

Къабарты-Малкъарны халкъ поэти Гыттыуланы МаГомет (Максим) КъМАССР-ни Баш Советини Президиуму Председателини къуллугъунда оналты жылгъа жууукъ заманны ишлегенди. Кеси да жырчы назмучугъа саналады. Композиторла Оскар Фельцман, Людмила Лядова, Геннадий Гладков эм башхала аны жюзле бла назмуларына жырла такъгъандыла.

Къабарты-Малкъарны халкъ жазыучусу Тёппеланы Алимни «Жаным сенсе», «Ташыуул», «Азатлыкъ», «Сыйрат кёпюр», «Алтын Хардар» эмда башха романлары, кёп повестьлери бла хапарлары бийик фахму бла жазылгъандыла. Пьесаларына, башха кёчюрмелерине кёре салынгнан спектакльле уа малкъар театрны тарыхында энчи жерни аладыла.

Филология илмуланы доктору, КъМР-ни илмуларыны сыйлы къуллукъчусу, Къабарты-Малкъарны къыралы саугъасыны лауреаты Толгурланы Зейтун сёзюю керти устасы эди. Мокъаланы Магомет- КъМР-ни, КъЧР-ни да халкъ поэти - республиканы къыралы саугъасыны лауреаты, РСФСР-ни, эм башха китапланы автору, уруш аллы жыллада КПСС-ни Черек район комитетини биринчи секретары болуп тургъанды. Душманланы къолундан жюолгъанды. Чирик кёл аны эсгертмесиди.

Россейни культурасыны сыйлы къуллукъчусу Залийханланы Жанакъайыт назмуладан башласа да, «Тау къушла», Бахсан жулдузу», «Жол нёгерле» романланы, бир къауум повестьни да авторуду.

КъМР-ни халкъ поэти, республиканы къыралы премиясыны лауреаты, РСФСР-ни, КъМАССР-ни да культураларыны сыйлы къуллукъчусу Макытланы Сафар, КъМР-ни культурасыны сыйлы къуллукъчусу, жазыучу Шауаланы Миналдан, чам хапарланы автору Кациланы Хабу, драматург, поэт Боташланы Исса малкъар адабиятны айнууна уллу къыйын салгъан адамладыла.

Алтын тёлю

Аланы ызларындан келгенлеге бизде алтын тёлю дейдиле. Ала адабиятыбызны бир да болмагъанча бийиклеге чыгъаргъандыла. Зумакъулланы Танзиля - КъМР-ни, КъЧР-ни да халкъ поэти, 1978 жылда РСФСР-ни М. Горький атлы, Къабарты-Малкъарны да къыралы саугъаларына тийишли болгъанды. Нальчик шахарны Сыйлы инсаныды. Бир ненча кере СССР-ни халкъ депутатына айырылгъанды. Сыйлылыкъны ордени бла саугъаланнганды. Аны назмуларына жазылгъан жырла миллет байлыгъыбызны санына киргенди.

Къабарты-Малкъарны халкъ жазыучусу Тёппеланы Алимни «Жаным сенсе», «Ташыуул», «Азатлыкъ», «Сыйрат кёпюр», «Алтын Хардар» эмда башха романлары, кёп повестьлери бла хапарлары бийик фахму бла жазылгъандыла. Пьесаларына, башха кёчюрмелерине кёре салынгнан спектакльле уа малкъар театрны тарыхында энчи жерни аладыла.

Филология илмуланы доктору, КъМР-ни илмуларыны сыйлы къуллукъчусу, Къабарты-Малкъарны къыралы саугъасыны лауреаты Толгурланы Зейтун сёзюю керти устасы эди. Мокъаланы Магомет- КъМР-ни, КъЧР-ни да халкъ поэти - республиканы къыралы саугъасыны лауреаты, РСФСР-ни, КъМР-ни да культураларыны сыйлы къуллукъчусу Гуртуланы Элдар, чам хапарланы устасы, иги кесек китапны авторуду. Гуртуланы Салих - КъМР-ни культурасыны сыйлы къуллукъчусу, Украинаны Желюк атлы адабият саугъасыны лауреаты, Тбилисини сыйлы инсаны, иги кесек поэзия китапны автору - Шота Руставелини «Къаплан тери кийген батыр» деген поэмасын малкъар тилге кёчюрюп, эки халкъгъа да уллу саугъа этгенди.

Гулаланы Баширни «Тау этегинде», «Къачхынчы», «Атама сёзюм», «Тызыл тарыны назылары», «Акъ атны хапары» деген чыгъармалары фахмусуну шагъатларыдыла.

Созайланы Ахмат, КъМР-ни, КъЧР-ни да халкъ поэти, КъМР-ни культурасыны сыйлы къуллукъчусу, Комсомолну, республиканы да къыралы премияларыны лауреаты, иги кесек кюнлю, айлы назму китапны автору. Аны сёзлерине кёп жыр жазылгъанды. Ала халкъ ауузунда жюрюйдюле.

КъМР-ни халкъ жазыучусу, малкъар тилде биринчи трилогияны жазгъан Токумаланы Жагъафар «Дертли къама», «Къурч бюгюлмейди», «Жукъусуз къаяла» романла бла белгилиди, кёп повестьле, хапарла, пьесала китапланы да авторуду. Гадийланы Ибрагим «Эльбрус» китап басмада директор болуп кёп жылланы ишлегенди. «Санга айтама», «Эсимдеди», «Бекболат бла жашау» деген повестьле китапланы, «Нарт уя» романны да авторуду.

Моттайланы Светлана орус, малкъар тилледе жазады, КъМР-ни культурасыны сыйлы къуллукъчусуду, «Хар кюнде», «Тамга», «Толгъан ай», «Шартла» «Сад камнеи», «Вершины чувств» деген эм башха назму жыйымдыкъланы авторуду.

Бу башында айтылгъан жазыучуланы ызларындан келгенле бусагъатда КъМР-ни Жазыучуларыны союзуну правленини председатели болуп тургъан Беппайланы Муталип, «Минги-Тау» журналны баш редактору Додуланы Аскер, Ёлмезланы Мурадин, Бегийланы Абдуллах, Ахматланы Сафарият, Мусукаланы Сакинат, Табакъсойланы Мухтар, Чыпчыкъланы Борис, Толгъурланы Тахир эм башхала фахмулу чыгъармала бла атларын айтдыргъандыла.

Солдан онгнга: Зарамук Карданчушев, Алтууланы Зоя, Отарланы Омар, Беппайланы Сергей.

Малкъар театрны шёндюгю труппасы журналистле бла тюбешген кезиуде.

Жыры барны кюню бар

1940 жылда 3 августда Пионерле юйюнде Малкъар къырал хор ачылгъанды. Аны художестволу таматасы Александр Михайлович Покровский эди. Ма ол профессионал хорда жаш заманында КъМР-ни, КъЧР-ни да халкъ артисти, тёрт жюзден артыкъ жырны эсинде сакълап, халкъ хазнасына къошхан, миллет энчи сый берген Отарланы Омар жырлагъанды. Аны жырлары хакъыбызны тарых жолларына бетин сакълайдыла.

КъМР-ни, Россейни да сыйлы артисти Жанатайланы Исмайылгъа дери уа бизде операда жырлагъан болмагъанды. Малкъарны жыр искусствосунда аныча фахмусу, анга кёре толу билими да болгъан адам ол заманлада аз эди. Аны чексиз ариу ауазы бизни бюгюн да къууандыргъанлай турады. КъМР-ни, Россейни да сыйлы артисткасы, РФ-ни халкъ артисткасы, КъМР-ни Къырал саугъасыны лауреаты Къулбайланы Людмила уа «Концертная исполнительница песен народов мира» деген дипломну таулуланы ичинде биринчи болуп алгъанды. СССР-ни кёп миллетлерини тиллеринде жырлап, терк окъуна уллу Россейде, андан тышында да белгили болуп къалгъан эди.

КъМР-ни халкъ артисти Текуланы Махмут Ленинградда консерваторияда вокал бёлюмде окъугъанды. «Концертно-камерный певец и преподаватель сольного пения» деген диплому бла Нальчикге къайтып, Къырал филармонияда къыркъ жылдан артыкъ ишлегенди. Нталаны бла эки жыр китап чыгъаргъанды. КъМР-ни халкъ артисткасы Алтууланы Зоя Алма-Ата-да Операны бла балетни театрында ачылгъан хор студияда окъугъанды. Анга Къарачайда, Москвада, Дондагъы Ростовда, Украинада, Белоруссияда, Кыргыстанда, Къазахстанда да сюйюп тынгылайдыла.

КъМР-ни сыйлы артисти, Комсомолну саугъасыны лауреаты Беппайланы Сергей жырламай Къабарты-Малкъарда бир тюрлю бир концерт озмагъанды. Аны республиканы атындан Москвада, башха шахарлада да баргъан культураны эм искусствону декадаларына ёхтемлик бла атландырып тургъандыла. Россейни сыйлы артисткасы Таукенланы Галина Москвада ГИТИС-ни вокал бёлюмюнде окъугъанды. 1969 жылдан бери Музыка театрда ишлеп турады. Музыка училищеде дерсле береди, Жабаги Казанокo атлы арада сабийлени юйретеди. Республикада, мындан тышында да белгили «ААА», «Имам», «Инай» ансамбльлени, малкъар жырланы студиясын къураугъанда да аны къыйыны уллуду.

КъМР-ни сыйлы артисткасы, КъМР-ни культурасыны сыйлы къуллукъчусу Гергъокъланы Тамара эки жюзден артыкъ жырны, жети симфония чыгъарманы, юч спектакльге музыканы авторуду. Кёп малкъар сабийни жыр искусствосуну акъ юйюне кийирген Этчеланы Музафарны, республиканы телевидениясында ишлеген, КъМР-ни культурасыны сыйлы къуллукъчусу, бек ариу жырланы автору Асанланы Кулинаны атлары уллу ырызылыкъ бла айтыладыла.

Айлы, кюнлю музыканы жолунда

Жеттеланы Мустафир биринчи таулу композиторду. Аны жырлары Москвада Союзланы юйюню колонный залында, «Россия» атлы къырал концерт залда, Ленинграда, Дондагъы Ростовда, Орджоникидзеде, Майкопда, Махачкъалада, Винницада эм къыралны башха шахарларында да эшитилгендиле.

Къулийланы Къайсын жазыучу нёгерлери бла.

КъМР-ни искусстволарыны сыйлы къуллукъчусу Байчеккуланы Абидин Москвада Щепкин атлы училищеде малкъар театрны студиясында окъугъанды. Артда уа музыка билимин Бакуда Гаджибеков атлы консерваторияда ёсдюргенди. Аны Къулийланы Къайсынны, Зумакъулланы Танзиляны жазгъан жырларын халкъ бек сюйгенди. Къайсынны «Ленинни юсюнден таулу поэмасына» кёре биринчи таулу кантатаны, «Туугъан жерими эжиую» деген симфонияны, «Къабарты-Малкъар» увертюраны, «Бахсан балладасы» балетни да жазгъанды. Дагъыда Абидин «Музыканы юсюнден сёз» деген китапны авторуду.

Къанатлы тепсеуле учундургъанла

Малкъарны тепсеп атларын айтдыргъан жаллары не заманда да болгъандыла. Озгъан ёмюрню отузунчу жылларында Къабарты-Малкъар жыр эм тепсеу ансамбль къуралгъанда, артисти, КъМР-ни сыйлы артисти Улбашланы Мутай 1933 жылда Нальчикде къабарты-малкъар ансамбльде тепсеп башлагъанды. Артда да балетмейстер, балетмейстер-постановщик болуп «Кабардинкада» ишлеп тургъанды. 1988 жылда «Балкария» къырал фольклор-этнография ансамбль къуралгъанда, анга башчылыкъ этгенди. Ариу, жарыкъ сыфатлы Мутай миллетбизни ёхтемлигиди.

Зумакъулланы Танзиля Кремльде саугъаланнган кезиуде.

«Элия» бла «Асса» сабий ансамбльлени художестволу башчысы, КъМР-ни халкъ артисти Сотталаны Къаншауну да тепсеу искусствобузда къыйыны уллуду. «Кабардинка» ансамбльде жыйырма жыл ишлеп, андан солургъа кетгенди. Кёп тёлюню тепсеу искусствобузну юсюнден айтханда, «Балкария» ансамбльге кёп жыллары ичинде таматалыкъ этип келген КъМР-ни сыйлы артисти Энейланы Магометни, КъЧР-ни, Ингуш Республиканы да сыйлы артисти, балетмейстер Горойланы Жамбулатны, Ингуш Республиканы сыйлы артисти Аскерланы Рамазанны, КъМР-ни сыйлы артисти эм Ингуш Республиканы культурасыны сыйлы къуллукъчусу Къудайланы Хасанны, КъМР-ни сыйлы артисткасы Къарчаланы Раисаны, кёп башха фахмулу адамларыбызны да къушкъанат тепсеулери кёз аллыбызгъа келедиле.

Улбашланы Мутай.

«Балкария» тепсейди.

Къюбузчуларыбызны айтханда уа, Къазийланы Билалча уста музыкант тапхан къыйынды. Ол, бир жерде да окъумай, табийгъат берген фахмусу бла не тюрлю макъамны да согъалгъанды. КъМР-ни эм Ингуш Республиканы сыйлы артисти къюбузчу Апполаны Альберт ол жаны бла бийик жетишимлеге жетгенди. Башийланы Фатима бла Чеченланы Асият да бусагъатда ол жаны бла атларын айтдырадыла. Бусагъатда къайда да аты иги бла айтылгъан профессионал къюбузчубуз а Малкъарланы Муратды.

Тейри къылычны бояуларындан сурат этгенле

Суратлау искусствону алгъанда, бизни башхалагъа ушамагъан художниклерибиз бардыла. Биринчи профессионал художник Акъкъызланы Якуб Россейде, андан тышында да кёрмючле къурагъанды эм сыйлы жерлеге, махтаулагъа тийишли болгъанды. Аны суратлары, учуп баргъан сагъышлача, сейирдиле, ариудула, игиликни кёргюзтедиле.

Атабийланы Халимат Москвада художестволу - промышленный училищеде окъугъанды. Сурат, скульптура этеди. Россейде, Тюркде, Германияда, Италияда, башха къыраллада да аны кёрмючлери къурала турадыла.

КъМР-ни къырал саугъасыны лауреаты Ахматланы Лиуанны суратларын кёп тюрлю республикалы, зоналы, россей эм битеусоюз кёрмючледе кёрюрге боллукъду. Ол ата журтубузну табийгъатын, адамларыбызны къылыкъ хунерлерин да уста кёргюзтеди.

Ингуш Республиканы культурасыны сыйлы къуллукъчусу Баккуланы Владимир суратлары къараучу бла хапар айтхан художникди. Республикада баргъан, зоналы, россей, тыш къыраллы кёрмючледе да аны суратлары миллет энчиликни белгисин сакълайдыла. Гуданланы Борис Ленинградда Репин атлы институтда окъугъанды, монумент живописни студиясында юйренгенди. Аны суратларында таула бла таулула кёргюзтюледиле.

КъМР-ни къырал саугъасыны лауреаты Жанкишиланы Ибрагимни нартлагъа атагъан ишлери энчидиле. Аны бла бирге Ибрагим кёчгончюлюкге атап да иги кесек сурат этгенди. Тёппеланы Хызыры, Нурмагомедова Ларисаны, Шауаланы Юсюпню суратлары ёз халкъларыны жашауларындан, табийгъатдан хапарлайдыла.

Къоллары ташха, агъачха жарашхан жашларыбыз да кёпдюле. Сёз ючюн, Черкесланы Тахир чыгъармаларына жан сала биледи. Россейни халкъ устасы, КъМР-ни культурасыны сыйлы къуллукъчусу Мокъаланы Владимир а тюрлю-тюрлю материалладан сейирлик композицияла къурайды.

Малкъар культураны къайсы жанын алсанг да, анда миллетибиз ёхтемлениргъа фахмулу устала бардыла. Россейни кёп уллу шахарларында окъуп, билим алып, халкъыбызны бетин чыгъарып жашагъан жаллагъа бла къызлагъа минг ыспас!

МУСУКАЛАНЫ Сакинат.

Спортчуларыбызны араларында Россейни, Европаны, дунияны чемпионлары, Оюнлаы призёрлары да бардыла. Республикада биринчи болуп ауур атлет Аккайланы Хажи-Мурат а Олимпиадалагъа эки кере къатышханды, кюмюш эмда доммакъ майдаллагъа тийишли болгъанды.

Белгили альпинист Ёлмезланы Абдул-Халим а дунияны бек бийик тёппесине эки кере ёрлегенди. Спортда аллай жетишимлери бла, мени оюмума кёре, кёп халкъла махтаналлыкъ тюйюлдюле. Биз а аллай жашларыбыз, къызларыбыз бла ёхтемленебиз, аланы атларын дагъыда бир кере сагъынырга сюебиз.

Гитчелеге юлгю кёргюзтген, таматалада ёхтемлик туудургъан жашларыбыз бла къызларыбыз

Бу материалда уа биз быйыл тюрлю-тюрлю эришиулеге къатышып, хорламлы болгъан бир къауум жашларыбызны бла къызларыбызны юслеринден билдирирге сюебиз.

Муратына жетгенди

Быйыл эм ёхтемлендирген жангылыкъладан бири альпинист, халкъла аралы класслы къутхарыучу, Россейни альпинизмден федерациясыны тамата тренери, республиканы альпинизмден бла спорт туризмден федерациясыны толтуруучу директору Аккайланы Азнаур Эверестге чыкъгъаны болгъанды. Ол ёрлеуюн Малкъар халкъны къыраллыгъы къайтарылгъанды 60 жыл толгъаны бла байламлы этгенди.

- Эверестге чыгъаргъа мурат эрттеден бери да эте эдим, аны толтурургъа аслам жыл да кетгенди. Мен ары бери Минги таудан бийикге ёрлемеген эдим. Джомолунгмагъа баргъанда, 6000, 7000, 8.200 метрден ары миналмай, артха къайтханла да болгъанды-ла. Иги хазыланнганыбыз, экспедицияны башчылары хар нени да тюз къурагъанлары болушханды. Башында - бек ариу, кюнню халы да иги эди. Биз ары танг ата жетген эдик да, эртген сагъатлада табийгъат тамашалыкъ эди.

Тау бек уллуду, чеги-къыйыры жокъ, ол демангликни къатында кесинги бир гитчечик сунаса. Сёзсюз, муратына жетгенинге къуянаса. Алай хар не да алай бош тюйюлдю. Анда, башына баргъанда, чыранлада бузлап къалгъан кёп альпинистлени ёлюклери къоркъуу хар жерде сакълагъанын эсгертделе, - деп эсгергенди альпинист, жолоучулугъуну юсюнден айта.

Майдалланы къуюлуу

Дзюдочу Гуппойланы Алина (52 кг.) хорламлары бла бизни быытырдан бери къууандырады. Спортну бу тюрлюсю бла жарау кёп заманны этмегенликге, ол сынамын терк ёсдюреди, республика, округ даражалы эришиуледе алчыланы санына дайым къошулады. Быйыл да ол талай майдал къытханды.

Алай бла КъЧР-де Черкесск шахарда, Атабийланы Арасулну хурметине бардырылгъан турнирде Алина, юч тюбешиу бардырып, «кюмюшню» алгъанды. Грозныйны «Олимпийск» спорт комплексинде дзюдодан СКФО-ну биринчилигинде, битеу сермешлерин болжалдан алгъа хорлам бла бошап, алтын майдалны къытханды. Анда ол биринчи тюбешиуюнде 30-40 такъыйкъаны ичинде хорлагъан эди.

Ары дери Дондагъы Ростовда «Динамо» спорт обществону чемпионатында - ючюнчю, Ставрополь шахарда СКФО-ну чемпионатында да экинчи болгъанды. Аны тренерле Олег Сарыльпов бла Мухамед Боготов юйретедиле.

Эришгенлеге бир очко да къоймагъанды

Грек-рим тутушуну жаш спортчуларыбыз айырып сюедиле, жетишимле да болдурадыла. Майдалсыз хазна къалмагъан гёжефлерибизден бири Бичеккуланы Даулетди. Ол 92 килограмм къауумда тутушады.

Алгъаракълада ол Олимпиаданы чемпиону, спортну сыйлы устасы Борис Гуревични хурметине бардырылгъан жыйырманчы жаш тёлю халкъла аралы турнирде алтын майдалны къытханды. Биринчи тёрт сермешинде ол къаршы спортчулагъа бир очко да алыргъа къоймагъанды, эки кере 9:0 эм 7:0, 4:0 эсепле бла хорлагъанды. Бу турнирге Россейни алты регионундан, Армениядан, Грузиядан, Къазахстандан, Къыргъызыздан, Таджикистандан, Норвегия бла Швециядан 470-re жуукъ гёжеф къатышхан эдиле.

Даулет Россейни, Москваны, «Юность России» спорт обществону биринчиликлеринде, СССР-ни сыйлы тренери Марк Португалны хурметине аталгъан тогъузунчу командалы жаш тёлю турнирде, Ата журтну къоруулаучуну кюнюне аталгъан эришиуде алчы болгъанды. Аны тренери Этезланы Хусейнди.

Абаданладан артха къалмайдыла

Тренер Къараланы Асланны къолунда жарау этген гитче каратечилерибиз хорламгъа итиниулюклери бла абаданландан артха бир да къалмайдыла. Аланы къаууму Ставрополь крайда всестилевой каратеден, Россейни Жигити Владимир Чепраковну хурметине бардырылгъан биринчиликде къатышханды эм барысы да майдалла бла къайтхандыла.

Алай бла биринчи жерни каратени ката тюрлюсюнде (мында спортчула бир бирлери бла тюйюшмейдиле, усталыкъларын, билген приёмларын, художествоулу гимнастикадача, кеслери аллына этип кёргюзтедиле) Къадырланы Расул (16 жыл, 56 кг.) алгъанды. Экинчи жерге Созайланы Азамат (9 жыл, 35 кг.) чыкъгъанды. Кумите тюрлюсюнде (мында спортчула тюйюшедиле) ючюнчю жерни Уммайланы Амиран (10 жыл, 38 кг.) алгъанды. Тренерлери Къараланы Аслан да Россейни всестилевой каратеден федерациясыны Ставрополь крайда бёлюмюню правленини башчысы В.Г. Спиринден командасын эришиуге тынгылы хазырлагъаны, сабий-жаш тёлю спортну айныгыугъа салгъан къыйыны, саулукълу жашау бардырыуну оюмларын жайгъаны ючюн ыразылыкъ къагъытха тийишли болгъан эди.

Дунияны рекордун озгъанды

Спорт адамгъа къарыу бергенин, чыныкъдыргъанын, ёмюрюн узакъ этгенин 68-жыллыкъ гёжеф Малкъарланы Ахматны сынамында кёребиз. Пауэрлифтингден жарау этип 60-61 жылында этип башлагъанды, жаш заманында женгил атлетика бла кюрешгенди. Спортну къачан да сюйгенди, алай штанга бла кюрешип тебирегенинде, эриширге, бютюн а рекордла салыргъа, умут этмегенди.

Алай тренери чакъырып биринчи кере къатышхан эришиуюнде Ахмат 120 килограммны алып, Россейни бу жыл сандагъы гёжефлерини рекордларын тёрт кере жангыртханды. Ол 2015 жылда ётген подполковник М. Дзахмишевни хурметине жораланнган тёрели турнир эди.

Ызы бла Малкъар улу 2016 жылда Ставрополь шахарда Россейни кубогунда 130 килограммны кётюргенди. Бу кёрюмдюсю бла ол дунияны рекордун озгъанды. Жарау этгенде эм кёп кётюргени уа 147 килограммгъа жетгенди. Ахмат спорт бла былай кюрешгени бла туудукларына, жаш спортчулагъа да ахшы юлгю кёргюзтеди.

Хорлата билмеген дзюдочу

Россейни жыйымдыкъ командасыны санында эришген кючлю дзюдочу жашыбыз Занкишиланы Казбек (100 кг.) талай даражалы турнирде атын айтдыргъанды. Ары дери ол Грузияны Тбилиси шахарында дзюдодан гран-при сериядан халкъла аралы даражалы турнирде тутушханды. Бу эришиуге дунияны 35 къыралындан 250 эм кючлю спортчу къатышхан эдиле.

Алгъа ол азербайджанлы Джалил Шукуровну бла узбекли Сооб Курбоновну инбашларындан аудуруп хорлагъанды. Жарым финалда бразилиячы Рафаэль Бузакаринини онглагъанды эм финалда шведли Мартин Пасеканы къытханды. Алай бла жаш алтын майдал къоллу болгъанды.

Красноярскда Россейни чемпионатында, жангы ауурлукъ къауумгъа кёчгенине къарамай, Казбек «алтынны» алгъанды. Мында да аны чабыууларын тыялгъанла чыкъмагъандыла.

Тамблагъы махтаулукъгъа - базыныу атламла

«Хасания» бла «Огъары Малкъар» клубладан гёжефлерибиз да махтаулу спортчуларыбызны санындадыла. Ала быйыл Дагъыстанда Хасавюртда эркин тутушуудан 2003-2007 жыллада туугъан жашчыкъланы аралырында Анзор Хатыевни хурметине жораланнган битеуроссей турнирде, Орёл шахарда 2001-2008 жыллада туугъанланы орталарында Совет Союзну Жигити, маршал И.Х. Баграмяннга жораланнган эришиуде, Ата журтну къоруулаучуну кюнюне аталгъан республикалы турнирде алчы жерлеге чыкъгъандыла.

Андан сора да, Къарачай-Черкес Республикада къарындашла Темрезланы эм Олимпиаданы чемпиону Мурад Умахановну саугъаларына бардырылгъан кюрешледе да майдалла къытхандыла. Алада алтын, кюмюш эм доммакъ майдалланы Сарбашланы Халид бла Таулан, Уяналаны Альберт, Гергъокъланы Саид, Къарчаланы Азрет, Гузойланы Алим бла Алан, Башийланы Амир, Атабийланы Расул, Мецелланы Ибрагим, Чабдарланы Расул, Гадийланы Азамат къытхандыла. Аланы тренерле Ахметланы Солтан, Ажоланы Юсюп, Исмайыл, Азамат, Ибрагим, Мисирланы Элдар бла Илияс, Къарчаланы Рашит юйретедиле.

КУЛЬЧАЛАНЫ Зульфия хазырлагъанды.

Эки Олимпиаданы призёзу Аккайланы Хажи-Мурат.

***

Ксаналаны Эрменбий 1952 - 1953 жыллада эркин тутушуудан Къыргъыз ССР-ни чемпиону болгъанды.

***

Беккиланы Азрет - эркин тутушуудан 1961 жылда Битеуроссей жаш тёлю эришиулени «кюмюш» призёру.

***

Мырзаланы Виталий 1971 жылда футболдан СССР-ни кубогун алгъанды, спортну устасыды, Россейни чемпиону.

***

Улбашланы Хызыр 1975 жылда эркин тутушуудан Битеуроссей турнирде экинчи жерге чыкъгъанды.

***

Доттуланы Ахмат 1996-1997 жыллада WBC, HBC версиялада профессионал боксдан дунияны интерконтинентальный чемпиону болады.

***

Газаланы Руслан 1987-1988 жыллада дзюдодан Битеуроссей турнирледе 1-чи жерни алгъанды.

***

Журтубайланы Осман 1991 жылда эркин тутушуудан дунияны чемпионуду.

***

Ностуланы Мусса, дзюдочу, 1991 жылда Германияны Мюнхен шахарында дунияны чемпионатыны кюмюш майдалын алады.

***

Солтанланы Мурат, боксчу, 1996 жылда Россейни чемпионатында биринчи жерге чыгъады. 1999 жылда уа АБШ-да бардырылгъан боксдан дунияны чемпионатында экинчи жерни алгъанды.

***

Додуланы Алим 1997 жылда карате-кёкусинкайдан дунияны чемпионатыны кюмюш майдалын алгъанды. Бир ненча кере Россейни эм Евразияны да чемпионуду.

***

Уяналаны Аслан 1998-1999 жыллада карате-додан Европаны чемпионатларында экинчи эм ючюнчю жерлеге чыкъгъанды.

***

Шауаланы Мухтар 2000 эм 2003 жыллада тау-лыжа спортдан спортну устасы, фрийаддан Россейни чемпиону деген атны алады.

***

Аппайланы Акъболат 2001 жылда карате-кёкусинкайдан Европаны чемпиону, 2002 жылда уа Европаны, Евразияны, Россейни да чемпиону болады.

***

Байдаланы Александр 2001 жылда фрийаддан Европаны кубогуну доммакъ майдалы бла саугъаланнганды. Ол спортну устасыды, Россейни чемпионуду.

***

Созайланы Мухаммат 2003 жылда ауур атлетикадан Россейни чемпионатында, абаданланы арасында 85 килограммгъа дери ауурлукъда эришип, спортну халкъла аралы устасыны мардасын толтургъанды. Сермел -162,5 кг., тюртюл да 202,5 килограммны кётюргенди. Ауур атлетикадан спортну халкъла аралы устасы деген атха Мухаммат республикадан экинчи болуп жетишгенди.

***

Атабийланы Жамиля, Атабийланы Казбек, Мырзаланы Алим, Асаланы Алим 2003 жылда Москвада бардырылгъан каратеден дунияны 4-чю чемпионатында доммакъ майдаллагъа тийишли боладыла.

***

Жаболаны Марина 2011 жылда карате-додан Россейни чемпиону болгъанды.

***

Заур Курамагомедов 2011 жылда грек-рим тутушуудан дунияны чемпионатында 2012 жылда бардырылгъан жай Олимпиада оюнлагъа къатышырга эркинлик бергенди «доммакъны» къытханды.

***

Геккиланы Таукъан 2011 жылны декабрь айында Санкт-Петербургда бардырылгъан Россейни кубогунда хорлагъанды.

***

Газайланы Юсюп 2011 жылда кеси тенгликлени арасында боксдан Россейни чемпиону болгъанды.

***

Мокъаланы Шамил 2011 жылда бел бауладан тутуп тутушуудан Россейни чемпиону болады.

***

Туменланы Алберт журукъсуз тутушууда кючлю спортсменлени тизмесинде энчи жерни алады.

Басмагъа **ХОЛАЛАНЫ Марзият** хазырлагъанды.

УЧРЕДИТЕЛЬЛЕ: КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР РЕСПУБЛИКАНЫ ПАРЛАМЕНТИ БЛА ПРАВИТЕЛЬСТВОСУ

Баш редактор АТТАЛАНЫ Жамал

РЕДКОЛЛЕГИЯ:
ТЕКУЛАНЫ Хаса (баш редакторну орунбасары),
ЖАНГУРАЗЛАНЫ Нажабат (баш редакторну орунбасары),
ТОКЪЛУЛАНЫ Борис (жууаплы секретарь),
МОКЪАЛАНЫ Зухура (бёлюмню редактору),
ТИКАЛАНЫ Фатима (бёлюмню редактору).

ТЕЛЕФОНЛА:
Редакторну приёмныйи - 42-63-01.
Баш редакторну орунбасарлары - 42-38-21, 40-04-82.
Жууаплы секретарь - 42-66-85.
Секретариат - 40-93-62. Корректорла - 42-63-52.

РЕДАКЦИЯНЫ БЁЛЮМЛЕРИ:
Политика эм право - 42-24-02, 42-67-68.
Экономика - 42-66-73.
Культура - 42-66-76.
Социал ишле - 42-75-82, 40-59-18.
Курортла, туризм эм спорт - 40-39-93, 42-66-71.
Окъуучула бла байламлыкъла жюрюшюу эм жазылыу - 42-37-94.
Энчи корреспондент - 42-68-72. Тилмачла - 40-28-97.
Операторла - 40-28-49, 42-39-65.

Редакция авторла бла къагъыт жюрютмейди. Къол жазмалагъа рецензия этилмейди эм ала артха къайтарылмайдыла.
Газетде басмаланнган материалада айтылгъан оюмла редакцияны оюму бла келишмеге болуужукъдула. Алада айтылгъан хар зат ючюн Россей Федерацияны Басманы юсюнден законуна тийишлиликде материалланы авторлары кеслери жууаплыдыла.

Редакция авторладан 400 газет тизгинден (машинка бла жазылгъан 5-6 бет) кёпюю алмайды.

Газет Басманы эм асламлы информацияны эркинликлерин къоруулау жаны бла Къабарты-Малкъар регион инспекцияда 2016 жылда 19 декабрьде регистрация этилгенди.
Регистрация номер —ПИ № ТУ07-0018 Индекс - 51532

Газетни басмагъа КъМР-ни Басма эмда асламлы коммуникацияла жаны бла къырал комитетини компьютер службасы хазыр этгенди.

Газет "Тетраграф" ООО-ну типографиясында басмаланнганды. Нальчик шахар, Ленин атлы проспект, 33

Газетлени иелерине тапдырыу ючюн КъМР-ни почта связыны федеральный Управлениясы жууаплыды.
Телефонла: 76-01-28, 76-01-10

Газетлени розницагъа сатыу ючюн КъМР-ни "Роспечать" акционер обществосу жууаплыды.
Телефон: 42-69-34

Номерге графикге кёре 19.00 сагъатда къол салынды.
20.00 сагъатда къол салынганды

ГАЗЕТНИ НОМЕРИН ЧЫГЪАРГЪАНЛА:
Текуланы Хаса - дежурный редактор;
Кетенчиланы Зульфия - жууаплы секретарьны орунбасары;
Зезаланы Лида - (1, 2,3,5-чи бетле),
Геляланы Валентина - (4,6,7,8-чи бетле) - корректорла.

Тиражы 2100 экз. Заказ № 1134
Багъасы 20 сомду.

РЕДАКЦИЯНЫ ЭМ ИЗДАТЕЛЬНЫ АДРЕСИ:

360000, Нальчик шахар, Ленин атлы проспект, 5

электрон почта: elbor_50@mail.ru